

TMMOB
Maden Mühendisleri Odası
İstanbul Şubesi

Çalışma Raporu, No:9

1985-2000 DÖNEMİNDE
TÜRKİYE EKONOMİSİ'NİN
KISA BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

H a z ı r l a y a n l a r

Prof. Dr. Müh. Ergin ARIOĞLU

TMMOB Maden Mühendisleri Odası
İstanbul Şubesi Eski Başkanı ve
İTÜ Maden Müh.Bölümü
Emekli Öğretim Üyesi

Dr. Müh. Ali Osman YILMAZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Maden Mühendisliği Bölümü

ARALIK-2001

İSTANBUL

**TMMOB
MADEN MÜHENDİSLERİ ODASI
İSTANBUL ŞUBESİ GENEL KURULU**

Başkan : Ekrem YÜCE
II. Başkan : Ali KAHRİMAN
Yazman : Tayfun MATER
Sayman : Cumhur ARICAN
Üyeler :
Erkin KARAÖZBEK
Kemal DEĞİRMENDERELİ
Hüseyin ZANBAK

© **Copyright** *Tüm hakları saklıdır. Rapor kamuya açıktır. Kaynak gösterilerek yararlanılabilir (Aralık -2001, İSTANBUL)*

Bu çalışma raporunda belirtilen görüş, yorum ve değerlendirmeler tamamen yazarlarına aittir. Hiçbir kurumu bağlamaz.

**TMMOB MADEN MÜH. ODASI
İSTANBUL ŞUBESİ**

Adres:

İstiklal Caddesi, Tunca Apt.

No: 471/1 Tünel - İstanbul

Tel: 0-212-245 15 03

Fax: 0-212-29383 55

Web: <http://www.mining-eng.org.tr>

DİZİN

	<u>Sayfa No:</u>
DİZİN	i
YAZARLAR	ii
1. GİRİŞ	1
2. MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERLE TÜRKİYE EKONOMİSİ	2
3. ENERJİ SEKTÖRÜNÜN KISA BİR DEĞERLENDİRİLMESİ	24
4. YAŞANMAKTA OLAN KRİZLERİN NEDENLERİNİN KISACA ANALİZİ	25
5. SONUÇLAR	30
KAYNAKLAR	31

YAZARLAR

Ergin ARIÖĞLU

1947 doğumlu Prof. Arıoğlu 1969'da İ.T.Ü Maden Fakültesi'nden Maden Yüksek Mühendisi, 1976'da Newcastle Upon Tyne Üniversitesi'nin Maden Mühendisliği Bölümü'nden Dr. Müh., İ.T.Ü.' de 1982'de Doç. ve 1988'de Prof. unvanı aldı. Yayımlanmış 250'yi aşkın bilimsel teknik makale ve bildirisi vardır. Bunlardan 60'a yakını püskürtme beton kullanımı ve tasarımı, yüksek dayanımlı betonun mekanik büyüklükleri ve karışım tasarımı, uçucu küllü beton kullanımı, beton nitelik denetimi, betonun yerinde dayanımı ve çimento-kireç stabilizasyonu ile ilgilidir. 14 adet yayımlanmış telif kitabı olup, bunlardan üçü (Prof. Dr. Cemal BİRÖN ile birlikte) İngilizce (Wiley, 1983), İspanyolca (Limasa, 1987) ve Farsça dillerindedir. 1986 yılından beri International Bureau of Strata Mechanics, Katowice'nin çağrılı üyesidir. Aynı kuruluşun 1995 yılında yayımladığı İngilizce Yeraltı Kömür Madenleri Geoteknik Tasarım el kitabının 8.bölüm yazarıdır. TÜBİTAK'ça desteklenmiş, kalın linyit damarlarında betonarme suni tavan uygulaması (1970) ve Uludağ Volfram Madeninde atık malzemesinin dolgu malzemesi olarak kullanımı (1981) konularındaki araştırma projelerinin müellifidir. Kaya mekaniği, yeraltı kömür madenciliği, maden yataklarının değerlendirilmesi ve üretimi, metro projelerinin çeşitli konularında, püskürtme beton, lifli püskürtme beton, beton nitelik denetimi ve 1800 kgf/cm² dayanımlı beton tasarımı ve mühendislik büyüklüklerini içeren konularda, 150'nin üzerinde teknik-araştırma raporlarının yazarıdır. Sırayla 1994, 1996 ve 1999 yıllarında olmak üzere üç kez Türkiye Prefabrik Birliği'nin en iyi makale ödülü sahibidir. 1994-2000 döneminde TMMOB Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesinin yönetim kurulu başkanlığını sürdürmüştür. Prof. Arıoğlu Mart 2000 tarihinde İ.T.Ü. Maden Mühendisliği Bölümü'nden emekli olmuştur. Akademik etkinliklerine halen Yapı Merkezi Holding Grubu çatısı altında sürdürmektedir.

Ali Osman YILMAZ

1964 Yılında Trabzon ili Şalpazarı ilçesinde doğan Yılmaz, sırasıyla 1987 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Maden Mühendisliği Bölümü'nden Maden Mühendisi ve 1990 yılında Yük. Müh. olarak mezun oldu 1992 yılından beri Karadeniz Teknik Üniversitesi Maden Mühendisliği Bölümü'nde akademik çalışmaları sürdüren Yılmaz, 1998 yılında İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü'nden Doktor unvanını aldı.1999 yılından beri K.T.Ü. Maden Mühendisliği Bölümünde, Yardımcı Doçent olarak çalışan Dr. Yılmaz'ın 12'yi aşkın bildiri, makalesi ve çalışma raporunun müşterek yazarıdır. Ayrıca 5 adet müşterek yazarlı kitabı yayınlanmıştır.

1. GİRİŞ

“1983-1996 Döneminde Makro Ekonomik Göstergelerle Türkiye Ekonomisi ve Madencilik Sektörümüzün İstatistiksel Değerlendirilmesi” adlı çalışma raporumuz Aralık/1997 tarihinde yayınlanmıştır. Bu raporda ise; 1985-2000 döneminin ekonomik performansı kimi makro ekonomik göstergeler (GSMH, üretim, yatırım, enflasyon, dış borç, iç borç, ihracat, ithalat, bölgeler arası kalkınmışlık vb.) yardımıyla belirli bir ayrıntı içinde sayısal bir değerlendirmesi yapılmıştır.

İncelenen dönemde ülke ekonomisine çok kalın hatlarıyla bakıldığında, şu unsurlar hemen ön plana çıkmaktadır:

- Kronikleşmiş, büyüklüğü itibarıyla reel ekonomiyi, gelir dağılımını ve sosyal dengeleri tahrip eden “enflasyon”
- Ülke ekonomisinde reel sektörde yatırımların giderek azalması, bunun yerine enflasyondan beslenen spekülasyon eğilimlerinin ve rant gelirlerinin kontrolsüz biçimde artması, ekonominin içinde derinlik kazanması.
- Konsolide bütçe harcamalarında “yatırım” payının olağanüstü ölçülerde daralması, bunun yerine “faiz ödemeleri” için ayrılan payın hızla artması. (Örneğin 1998 yılında bütçe harcamalarının oranı % 29, bütçe gelirinin oranı % 22 ve faiz ödemelerinin payı ise % 11 - GSMH cinsinden-). Devletin son yıllarda (2000 yılı) dış borçlarla iç borçları karşılama stratejisi izlemesi daha teknik anlamıyla reel faiz hadlerinin negatife dönüşmesi
- Yüksek enflasyon ortamında döviz kurlarının çok şiddetli biçimde baskı altında tutulması, bunun sonucunda -hiçbir ekonominin kaldıramayacağı faiz hadlerinde (%20-40 gibi reel faiz)-kısa vadeli yabancı sermaye girişleriyle iç borçlanmanın ve dış satımın finanse edilmesi
- Ülkenin yönetiminde bulunan siyasi partilerin dış kaynaklarla ekonominin büyüyebileceğini tek seçenek olarak görmeleri (Örneğin 1984 yılında 20.8 milyar dolar (% 30 GSMH) olan dış borç stoğu 1999 yılında 101.7 milyar dolara (%34 GSMH) tırmanmıştır.
- Her iç/dış borçlanmanın çok ince, ayrıntılı ekonomik ve özellikle dış politika maliyetlerinin yapılmaması
- Biri Nisan 1994 diğeri Kasım 2000 olmak üzere ekonomimiz iki ciddi krize girmiştir. Kasım 2000 tarihli kriz Şubat 2001’de daha da derinleşerek etkisini sürdürmüştür. Uzun yıllar boyunca süregelen yüksek enflasyon, yüksek faiz, değerli TL, çok inişli çıkışlı iç talep, öz kaynakları yeterince güçlü olmayan bankacılık sektörü, ticarete konu olmayan -hizmet- özel sektörden yatırımların hızlı tırmanışı ve AR-GE’ye dayalı rekabetçi ihracatın gerçekleştirilememesi gibi faktörler anılan krizlerin belli başlı nedenleridir.

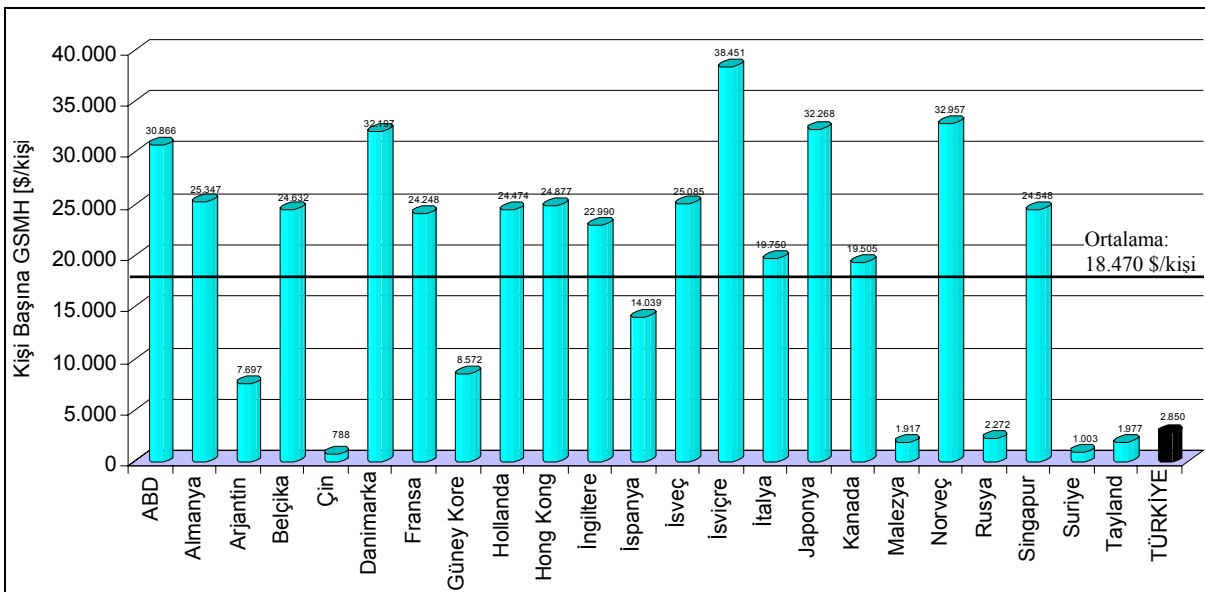
2. MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERLE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Ülkemizin 1985-1999 dönemine ait makro ekonomik göstergelerle çıkartılmış kimliği Çizelge 2.1’de sunulmuştur.

Çizelge 2.1: Makro Ekonomik Göstergelerle Türkiye Kimliği

• Yüz ölçümü	: 779.452 km ²
• Ortalama yaşam süresi	: 67 yıl
• Nüfusu	: 66,432,000
• Nüfus artış hızı	: % 2.19 (1990), % 1.54 (1997)
• Komşu ülkeler	: Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Irak, İran, Suriye, Bulgaristan, Yunanistan
• Şehirleşme Oranı	: %61 şehirli,%39 kırsal
• Okuma-yazma oranı	: %81
• İşsizlik oranı	: % 6 (1996)
• GSMH	: 186,361 \$ (1999)
• GSMH büyümesi (%)	: % 4,22 (1985-1999); -%6.04 (1999)
• Kişi başına GSMH	: % 2411 \$/kişi (1985-1999); 2805 \$/kişi (1999)
• Kişi başına GSMH artış hızı	: % 6,62 (1985-1999)
• Toptan eşya fiyat artışı	: %32,7 (2000)
• Tüketici fiyat artışı	: %39 (2000)
• Toplam yatırım (milyar dolar)	: 41 (1999)
• Kamu/toplam yatırım	: % 30 (1985-1999)
• Özel/toplam yatırım	: % 70 (1985-1999)
• Toplam yatırım/GSMH	: % 24 (1985-1999)
• İhracat (milyar dolar)	: 26,5 (1999)
• İthalat (milyar dolar)	: 40,6 (1999)
• Dış ticaret açığı (milyar dolar)	: 14,1 (1999)
• İhracat/İthalat	: % 65 (1985-1999)
• İhracat artış hızı	: %10,5 (1985-1999)
• İthalat artış hızı	: %11,2 (1985-1999)
• İhracat/GSMH	: %11 (1985-1999)
• Kişi başına ihracat	: 400 \$/kişi
• Kişi başına ithalat	: 612 \$/kişi
• Kişi başına dış ticaret açığı	: 212 \$/kişi
• Dış borç (milyar dolar)	: 101
• İç borç (milyar dolar)	: 54
• Toplam borç (milyar dolar)	: 155
• Toplam borç/GSMH	: %58 (1985-1999); 0,84 (1999)
• Toplam borç artış hızı	: %12,51 (1985-1999)
• Kişi başına toplam borç	: 1230 \$/kişi (1985-1999); 2353 \$/kişi (1999)

- Ülkemizin GSMH ile ilgili göstergeleri Çizelge 2.2’de cari, 1987 fiyatları ve dolar bazında ayrı ayrı olarak gösterilmiştir. Dolar bazında GSMH’yi incelediğimizde; 1985 yılında 66 milyar dolar olan GSMH, 1999 yılında 186 milyar dolar seviyesine, %181 oranında bir artış göstermiştir. GSMH’daki artış hızı incelenen dönem itibarı ile %4,2 mertebesinde gerçekleşirken, 1994 krizinde GSMH artışı -%6,09 ve 1999 Doğu Marmara depreminden dolayı GSMH artış hızı -%6.04 olarak bir düşüş göstermiştir. En fazla büyüme 1990 yılında %9,37 olarak gerçekleşirken, artışın en düşük olduğu yıl ise %0,35 ile 1991 yılı olmuştur. Bu düşüş de körfez krizinin etkisinin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Çizelge 2.2).
- Kişi başına GSMH açısından baktığımızda; toplam GSMH artışına bağlı olarak, kişi başına GSMH’da da sürekli bir artış kaydedilmiştir. 1985 yılında 1.330 \$/kişi olan kişi başına GSMH, 1999 yılında 2.805 \$/kişi olarak gerçekleşmiştir. Ortalama artış hızı %6,7 olmuştur. Kişi başına GSMH’daki artışı en fazla etkileyen 94 krizi ve 1999 Doğu Marmara depremi olmuştur. 1994 krizinde kişi başına GSMH’da %27,1 oranında, 1999 yılında ise %9,8 bir düşüş olmuştur. 1994 krizinden önce 3.000 \$/kişi sınırını zorlayan kişi başına GSMH, krizle beraber 2.100 \$/kişi seviyesine inmiştir. Diğer bir deyişle 1993 yılına kadar ki ortalama artış hızı %11 mertebesinde olup, bu artış hızı aynı şekilde devam etseydi 1996 yılında kişi başına GSMH 4.000 \$/kişi seviyesinin üzerinde gerçekleşecekti (Çizelge 2.2). Aynı şekilde 1999 deprem felaketi olmasa ve kişi başına GSMH yaklaşık 1998 yılı kadar (%3) artsaydı bugün kişi başına GSMH 5000 \$/kişi seviyelerine çıkması mümkün olacaktı. Şekil 2.1’de belli başlı gelişmiş ülkeler ve kişi başına milli gelirleri gösterilmiştir. Ülkemiz varolan durumuyla bu ülkeler arasında kişi başına milli gelir bakımından ne yazık ki çok düşük seviyelerde kalmaktadır. Diğer ekonomik göstergeler bakımından da ülkemiz başarılı bir performans sergileyememiştir (Çizelge 2.7).

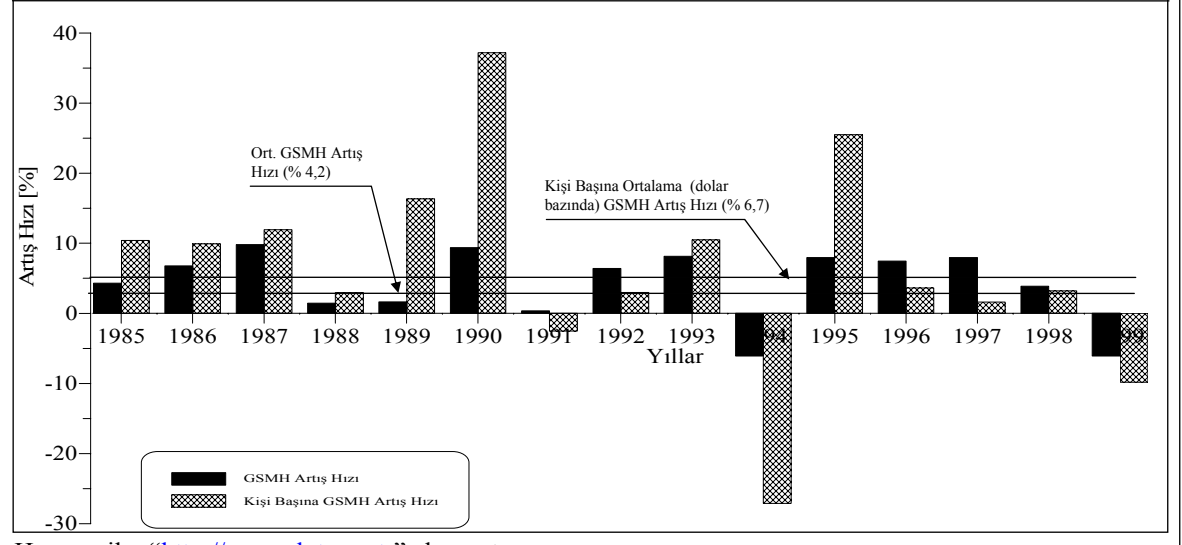
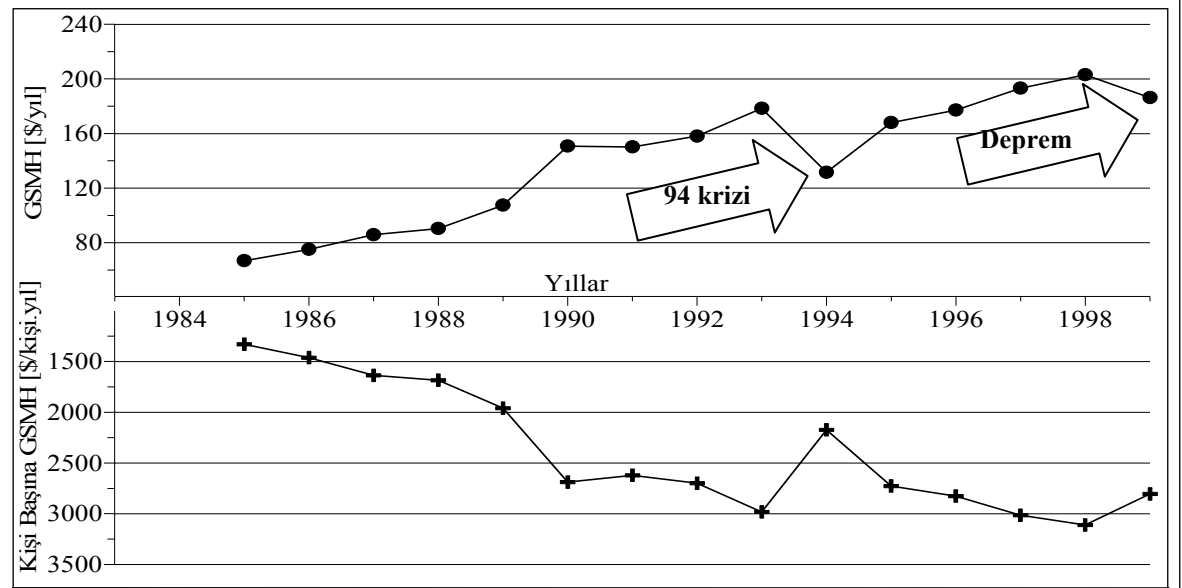

Şekil 2.1: Belli başlı gelişmiş ülkelerde kişi başına milli gelir ve ülkemizin yeri

Çizelge 2.2: Toplam ve Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla ve Artış Hızları

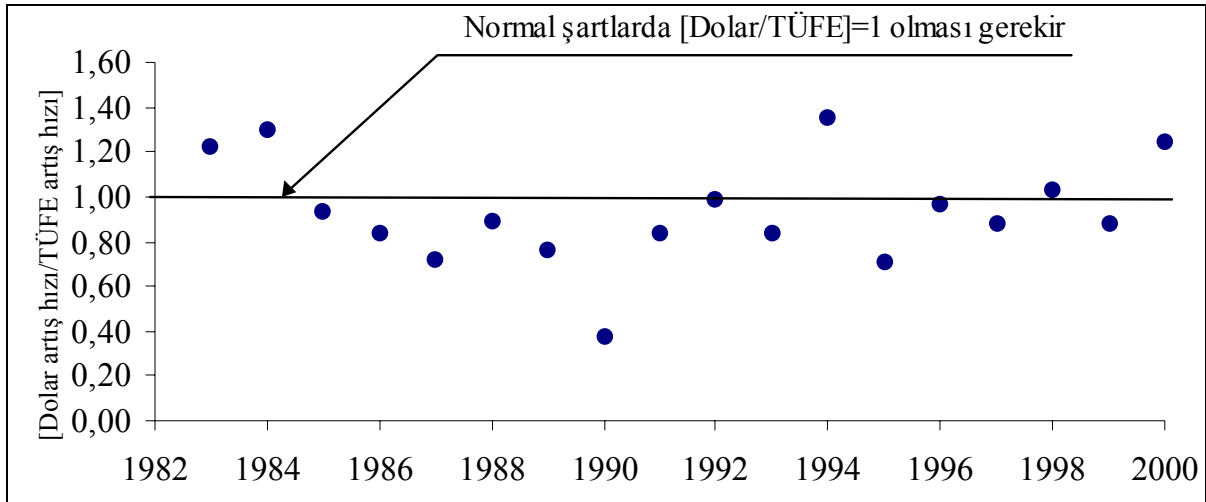
Yıl	GSMH (Cari) [x10 ⁹ TL/Yıl]	GSMH (1987 yılı fiyatları ile) [x10 ⁹ TL/Yıl]	GSMH [x10 ⁶ \$/Yıl]
1985	35.350	63.989	66.892
1986	51.185	68.315	75.174
1987	75.019	75.019	85.979
1988	129.175	76.108	90.461
1989	230.370	77.347	107.546
1990	397.178	84.592	150.758
1991	634.393	84.887	150.177
1992	1.103.605	90.323	158.042
1993	1.997.323	97.677	178.469
1994	3.887.903	91.733	131.632
1995	7.854.887	99.028	168.103
1996	15.091.346	106.406	177.182
1997	29.393.263	114.875	193.286
1998	53.012.781	119.304	203.079
1999	78.282.967	112.044	186.361

Yıl	Türkiye Nüfusu [x 1000]	Kişi Başına GSMH [\$ /kişi]	GSMH Artış Hızı [%]	Kişi Başına GSMH Artış Hızı [%]
1985	50.306	1.330	4.30	10.40
1986	51.433	1.462	6.76	9.92
1987	52.561	1.636	9.81	11.92
1988	53.715	1.684	1.45	2.95
1989	54.893	1.959	1.63	16.34
1990	56.098	2.687	9.37	37.17
1991	57.326	2.620	0.35	-2.52
1992	58.584	2.698	6.40	2.98
1993	59.869	2.981	8.14	10.50
1994	60.576	2.173	-6.09	-27.10
1995	61.644	2.727	7.95	25.49
1996	62.697	2.826	7.45	3.63
1997	64.125	3.014	7.96	1.60
1998	65.278	3.111	3.86	3.21
1999	66.432	2.805	-6.04	-9.83

Ham veriler "<http://www.dpt.gov.tr>" alınmıştır

- Ülkemizin yıllık bazda toptan eşya, tüketici ve döviz fiyatlarındaki artış hızları Çizelge 2.3’de 16 yıllık bir periyot göz önünde bulundurulmak sureti ile incelenmiştir. Enflasyonun, tüketici fiyat bazında artış hızı 1985 yılında %44,7, toptan eşya bazında %41,6 iken 1994 yılındaki krize bağlı olarak sırası ile %125,4 ve %149,6 olarak dönem itibarı ile maksimum rakama ulaştıktan sonra tekrar düşüş göstererek 2000 yılında son 15 yılın en düşük seviyesine inmiştir. 2000 yılında enflasyon toptan eşyada %32,7 tüketici fiyatlarında %39 olarak gerçekleşmiştir. Dönem ortalaması toptan eşyada %63; tüketici fiyatında %68 seviyesinde gerçekleşmiştir. Döviz fiyatlarındaki artışı incelediğimizde; dönem başında dolar fiyatında % 42,1, markta %40,1 olarak gerçekleşen artış hızı, 94 krizinde dolarda %170,4, markta %178,8 olarak rekor kırdıktan sonra 2000 yılında tekrar düşerek, dolardaki artış hızı %48,5, marktaki artış hızı da %28,8 olarak yaklaşık tüketici ve toptan eşya fiyatlarındaki artış hızı seviyesine inmiştir. Dönem ortalaması olarak TL bazında dolar fiyatındaki artış hızı %62, mark fiyatındaki artış hızı % 65 seviyesinde olmuştur. Normal şartlarda enflasyon oranı ve döviz kurundaki artış oranı aynı olması gerekirken, incelen döneme bakıldığında enflasyon oranı kur artışının (5 yıl hariç) hep üzerinde gerçekleşmiştir (Şekil 2.2). Bu durum döviz kurunun aşırı değerlenmesi sonucu ortaya çıkartmış ve 94 krizinin oluşmasında etkili olmuştur (Çizelge 2.1, Çizelge 2.3). Söz konusu durum özellikle ihracat yapan maden işletmeleri ve diğer şirketleri “kur makası”na maruz bırakarak ciddi biçimde etkilemektedir (Yılmaz, 1998).

Şekil 2.2: Enflasyon ve dolar kuru artış hızlarının oranı

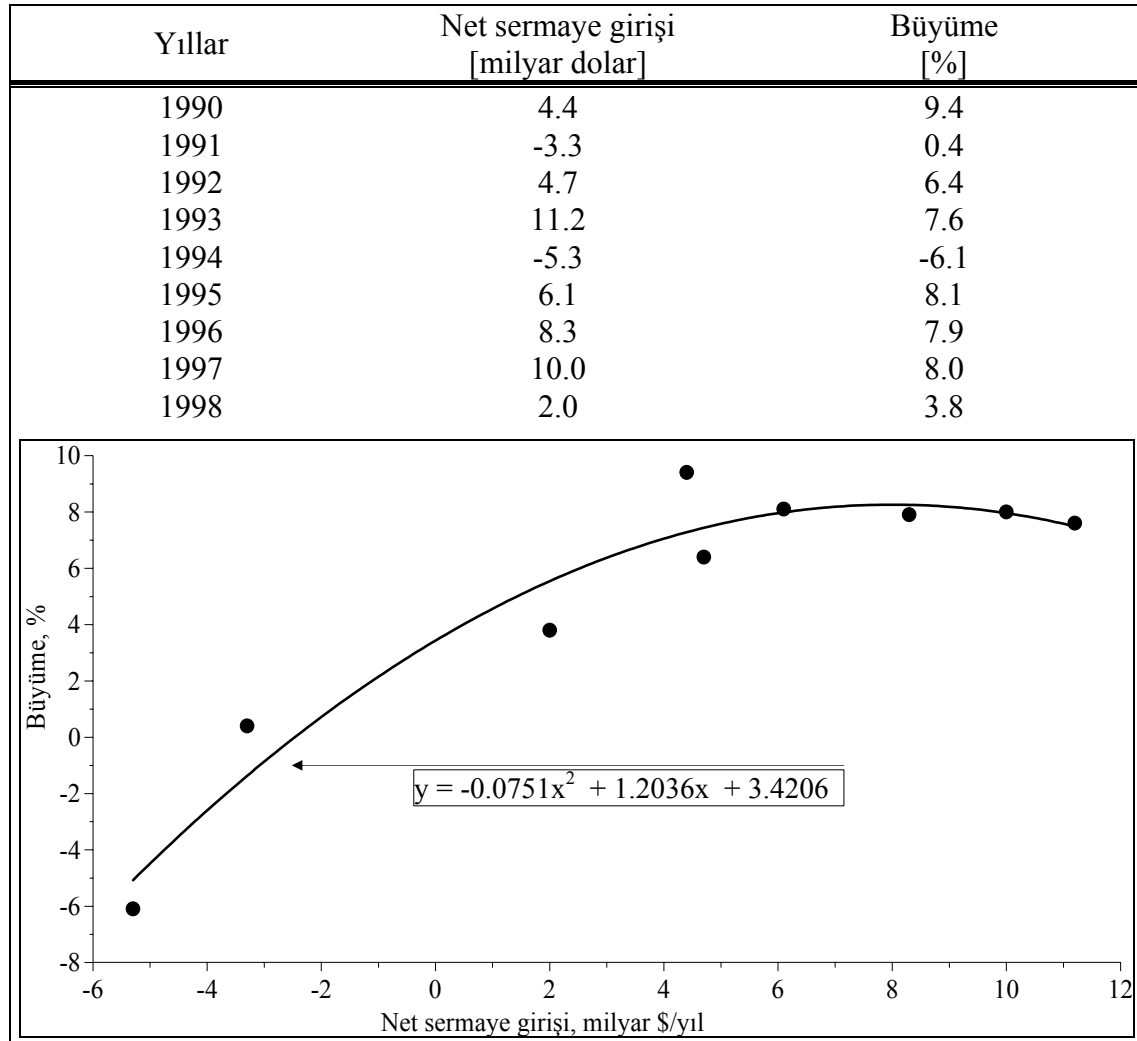
- Toplam sabit sermaye yatırımları açısından incelendiğinde; dönem başında 13,7 milyar dolar olan sabit sermaye yatırımları, kamuda 6,2, özelde 7,4 milyar dolar olarak dağılmıştır. Yatırımlar dönem sonunda kamuda 11,5 özelde 29,5 toplamda ise 41 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Özel sektör yatırımlarında sürekli bir artış (1994

yılı hariç) gözlenirken, kamu sektöründe 94 yılının etkisi ile meydana gelen düşüş yatırımların yaklaşık dönem başı seviyesine inmesine neden olmuş, 1995, 1996 ve 1997 yıllarında ise bu seviyeden düşük oranda artışlar gözlenmiştir. 1998 ve takip eden yıldaki Doğu Marmara depremi toplam yatırımların 40 milyar dolar seviyesine indirmiştir. Çizelge 2.4'de de görüleceği gibi 94 krizi yatırımlar üzerinde de son derece olumsuz etkileri olmuştur. Dönem başında toplam yatırımlar içinde kamunun payı %45,5 iken, kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı 1995 yılına kadar sürekli bir azalma ile % 17 seviyesine inmiş bu yıldan itibaren tekrar artma eğilimine girmiş ve dönem sonunda ise %28 olmuştur. Dönem ortalaması kamuda %30, özel sektörde %70 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca GSMH içinde toplam yatırımların oranına baktığımızda; dönem ortalaması olarak toplam yatırımların GSMH içindeki oranı %24 olurken, kamunun payı %7, özel sektörün payı %17 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 2.4) (Çizelgedeki ham veriler "<http://www.hazine.gov.tr>" ve "<http://www.dpt.gov.tr>" sayfasından alınmıştır). Kamu yatırımlarının giderek azalması 1985 yılından itibaren uygulanmaya koyulan iç borçlanmanın çok yüksek faizlerle gerçekleştirilmesiyle yakından ilintilidir.

- Çizelge 2.5'de ülkemizin konsolide bütçe dengeleri görünmektedir. Çizelge değerlendirildiğinde göze çarpan önemli noktaları şöyle özetleyebiliriz (ham veriler <http://www.hazine.gov.tr> alınmıştır):
 - İncelenen dönem boyunca konsolide bütçe giderleri bütçe gelirlerinden fazla olmuş, bu da bütçe dengesinin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Açık bütçe olgusu sürekli şekilde iç borçlanmayı körüklemiştir. İç borçlanmanın cazip halde tutulabilmesi bakımından net faiz oranları (1995-1999) döneminde % 20-33 gibi çok yüksek düzeylerde seyretmiştir.
 - Son yıllarda toplam gider içinde faiz giderlerinin sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Öyle ki 1985 yılında toplam gider içinde %12 olan faiz giderleri 1988-99 yıllarında %38-39 gibi çok büyük oranlara ulaşmıştır. Bu durum Türk ekonomisinin içine düştüğü borç sarmalını çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak ta GSMH içinde faiz giderleri % 13 gibi rekor seviyeye ulaşmıştır (Çizelge 2.5)
 - Bütçe dengesinin faiz dışı giderler açısından irdelediğimizde; genelde bütçe gelirlerinin giderlerden fazla olduğu görülmektedir. Diğer kelimelerle faiz giderlerinin düşük seviyelere inmesi durumunda bütçe gelir-gider dengesi -denk bütçe- rahatlıkla sağlanabilecektir.
- Ülkemizin makro ekonomik göstergelerine iç ve dış borçlar açısından bakıldığında; dönem başında 25 milyar dolar dış borç, 13 milyar dolar iç borç mevcut olup, toplam borç 38 milyar dolar mertebesindedir. 1999 yılında ise dış borçlar sürekli bir artışla (1994 yılı hariç) 101 milyar dolara, iç borçlar ise 54 milyar dolara, toplam borçlar ise 155 milyar dolara yükselmiştir. Dış borçlardaki artış dönem başına göre %304, iç borçlardaki artış ise %315 seviyesinde olmuştur. Yıllık ortalama dış borç artış hızı %12, iç borç artış hızı ise %15 olarak hesaplanmıştır. Kişi başına borç bazında bakıldığında 1985 yılında 774 \$/kişi olan toplam borç, 1999 yılında 2353 \$/kişi seviyesine sürekli bir artışla tırmanmıştır (dönem başına göre %204) (Çizelge 2.5). İç ve dış borcun

GSMH'ya oranı yıllara göre artış ve azalış göstermekle beraber özellikle 94 krizinin etkisi ile o zamana kadar ki maksimum seviyeye ulaşmış (İç borç % 20, dış borç %50), takip eden yıllarda sürekli bir artış göstererek 1999 yılında iç borç oranı %29, dış borç oranı da %55'ulaşmıştır. Dönem ortalaması ise sırasıyla % 19 ve % 39'dur. Toplam itibarı ile dönem başında toplam borcun GSMH'ya oranı %58 iken, dönem sonunda %84'e, dönem ortalaması ise %58 olarak gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bu yüksek oranlar bütçe değerlendirmeleri bakımından çok olumsuz bir tabloyu ifade etmektedir. Diğer kelimelerle bu aratan ve ağır oranlar ülkemizin son yıllarda içine sürüklendiği derin çikmazı açık bir şekilde göstermektedir. (Çizelge 2.6).

- İncelenen dönemde net sermaye hareketleri (yıl içinde alınan taze borç ile aynı yıl geri ödediğimiz dış borç arasındaki fark) ile reel büyüme arasında çok anlamlı bir korelasyon sözkonusudur (Bkz. Şekil 2.3). Çizelgedeki ham veriler (Kumcu, 2000) kaynağından alınmıştır.

Şekil 2.3: 1990-1998 döneminde büyüme ve net sermaye girişleri ve aralarında çıkartılan regresyon bağıntısı.

Açıktır ki artan pozitif net sermaye girişi ile ülkemizin milli gelirindeki büyüme de artmaktadır. Örneğin 6 milyar dolar/yıl tutarında bir net sermaye hareketi ile % 7 dolayında bir “büyüme” sağlanabilmektedir. Eğri yakından incelendiğinde şu ampirik bulgular ön plana çıkmaktadır:

- 1990 – 1998 döneminde “büyüme” net sermaye hareketiyle çok yakından ilintilidir. Dış borçlanmanın büyüklüğü ve temini ekonominin “büyümesi”ni denetleyen temel unsurlardır. Net sermaye girişinin negatif olduğu durumda ekonomi çok olumsuz şekilde etkilenmektedir. Örneğin 1994 nisan krizinde milli gelirden büyüme % 6.1 oranında “küçülme” ile sonuçlanmıştır.
- Ekonomideki “büyüme” tamamen yurtiçinde makro ekonomik politikalarla (?) kopuk görünüm sergilemektedir. Kopuk olduğunu gösteren en belirgin kanıt ülke ekonomisinin büyümesinde gözlenen inişli-çıkışlı, stabil olmayan performanstır. Burada sorgulanması gereken “büyüme”nin mutlak değeri, kısa dönem içindeki inişli-çıkışlı eğilimi, borçlanmanın şekli, maliyeti ve reel sektör –üretim yönümlü sektör- üzerindeki etkileri, ihracat performansı, yaratılan katma değer, işgücü verimliliği, yeni istihdam olanaklarının yaratılmasıdır.

Borçlanmanın ulusal ekonomimize yol açtığı olumsuzlukları açık ve net biçimde dile getiren bazı iktisatçıların (Kurdeş, 1999 ve Akgüç, 1999) görüşleri aşağıda^(*) özetlenerek belirtilmiştir.

^(*) **Kurdeş, 1999:** Şiddetli enflasyon ortamında döviz kurunun enflasyonun gerisinde ayarlanması; buna karşın iç borçların faizlerini ise enflasyonun çok üstünde tutulması ülke ekonomisinde dışarıdan içeriye “sıcak para akımı”ni teşvik etmiştir. Bu rejim ilk tesis edildiği zaman (1988 yılının ikinci yarısı [**Bkz. Bellek Tazeleme Kutusu**]) parasını getirip bir yıl sonra geri götürülenlerin dolar bazında reel karları hiç bir zaman %30’un altına düşmedi. Zaman zaman %40 gibi çok yüksek düzeylere ulaştı. Böylece 1988 yılının ikinci yarısında Türkiye bu kur makası rejimiyle bir yağma ekonomisi haline getirildi. Devlet dışarıdan sıcak para getirmeyi sağlamak için kendi isteğiyle ekonomisini çok yüksek bir faiz ekonomisine dönüştürerek ve aynı zamanda döviz kurunu fazla değerlenmiş düzeyde tutarak reel ekonomisini çok büyük baskı altında tutmuştur. Kur makası ile sağlanan borçlanmanın temel özellikleri şöyle ifade edilebilir:

- Gelen para tamamen spekülasyon amaçlıdır.
- Maliyeti çok yüksektir. Reel faiz oranı %40-30 gibi çok yüksek düzeydedir.
- Sıcak paranın maliyeti genel ekonomide faiz oranlarının yükselmesine neden olur. Bunun reel ekonomi üzerinde büyük baskısı olacaktır.
- Fazla değerlenmiş döviz kuru ihracatın “rekabet gücü”nü azaltır. İhracat yapan sanayi daralır.
- Sıcak para ile kolaylıkla finanse edilen ithalatın artış hızı kontrolsüz ölçüde yükselir. İhracatın ithalata karşılama oranı ciddi ölçüde düşer (% 70-80’lerden % 50’lere düşer) .
- Ülke içinde şu veya bu nedenlerden (devalüasyon baskısının artması, siyasi belirsizliklerin baş göstermesi vb.) ötürü “sıcak para” hemen ülke dışına çıkar. Çevre ülkelerde örneğin Rusya ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik krizlerde ülkemize doğru olan “sıcak para” akımını denetleyen dış etkenlerdir. Çıkan paranın hacmine bağlı olarak ekonomide ciddi bunalımlar yaşanır.

BELLEK TAZELEME

Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması [Dr. E. Kumcu tarafından Yeni Yüzyıl, 1 Ekim 1998’de yazılan makale: Kumcu, 2000 sayfa 341-342’de kısaltılarak alınmıştır]

Zamanın Merkez Bankası yönetimi ise böyle ciddi bir kararın tartışılması gerektiğini ve Türkiye’nin o günkü iktisat şartları içinde sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasının biraz erken alınmış bir karar olabileceğini savunmuştur. Bir kaç hafta kadar T. Özal Merkez Bankası idarecilerini ikna etmeye çalıştı ama başaramadı. Baktı olmuyor, son sözlerini söyledi “Ben bu işleri yapacağımı söyleyerek iktidara geldim. Siyasi bir karardır, sizler teknik ayrıntıları hazırlayın”. O yıl içinde Türkiye sermaye hareketlerini tamamen serbest bıraktı. Bu kararın iktisat politikalarına getirdiği kısıtları ne rahmetli Özal anladı ne de daha sonra gelen siyasetçiler. Anlasalardı ne 1994 krizi ne de vergi mevzuatında son yapılan bazı değişiklikler gerçekleşirdi. Merkez Bankası o dönemde sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasının Türkiye için erken alınmış bir karar olduğunu savunurlar, IMF teknisyenleri siyasetçilerimizi alkışlıyor ve yüreklendiriyordu. Yüreklenen siyasetçiler ise kendilerine riskleri hatırlatan bürokratlara şüphe ile bakıyorlardı. Aradan on yıl^(*) bile geçmeden, IMF^(**) geçmişte yüreklendirdiği siyasetçilerin aldıkları kararların erken olduğunu, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin “kazaya davet çıkarma” olduğunu savunuyor. Ülke ekonomileri deney tahtası yerine konup IMF ise deneyleri yöneten araştırmacı rolüne soyunuyor.

Akgüç, 1999: Türkiye’nin bunalımdan çıkışı , izlenen politikaların tersi ile mümkündür. Türkiye sıcak para politikası ile ancak kısa bir zaman kazanabilir. Bu uzun vadede Kurdaş’ın tanımladığı deyimle bir “intihtar kapanıdır”. Türkiye’nin de başına çorap ören bu iç ve dış borçların giderek kabarmakta oluşu ciddi kaygı vermektedir. Bu borçları yapabilmek için uygulanan kur makası (yüksek faiz-düşük kur) politikası ülke ekonomisini yıkmaktadır.

(*) Bilindiği gibi 1997 ve 1998’de Güney Doğu Asya ve Rusya’da derin finansal krizler yaşandı

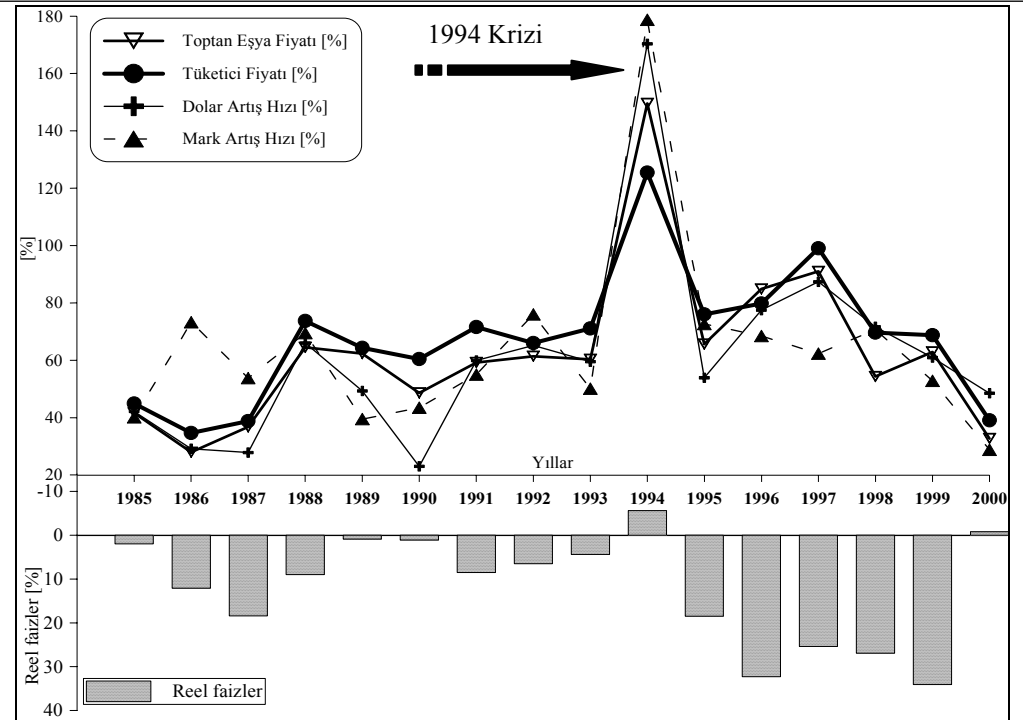
(**) [Kumcu 2000’den:] IMF’nin kuruluş sözleşmesinin 8. Maddesi, altına imza eden ülkelerin sermaye hareketlerini serbest olacağını kabul ettiği hükmü vardır. Daha açık bir deyişle, IMF’ye üye olan ülkelerde sermaye hareketlerinin serbest olması esastır. Bunun yanında, çeşitli iktisadi gerekçelerle bir ülkenin sermaye hareketlerine kısıntılar koyabileceğini, kuruluş sözleşme maddesinde IMF yönetim kurulunun ön iznine bağlı olduğu hükmü getirilmiştir.

Çizelge 2.3: 1985-2000 Döneminde Enflasyon ve Döviz Kurlarındaki Artış Hızları.

Yıllar	Enflasyon [%]		Dolar,Mark Artış Hızı [%]		Dolar/Mark *		Reel Faizler [%]
	Toptan Eşya Fiyatları	Tüketici Fiyatları	\$	DM	[TL/\$]	[TL/DM]	
1985	41,6	44,9	42,1	40,1	518	179	2,0
1986	27,9	34,6	29,1	73,3	669	311	12,1
1987	36,7	38,8	27,8	53,8	856	478	18,4
1988	64,5	73,7	66,0	69,5	1.421	810	9,0
1989	62,3	64,3	49,3	39,5	2.121	1.130	0,9
1990	48,6	60,4	23,0	43,4	2.608	1.621	1,1
1991	59,2	71,6	59,9	55,0	4.170	2.511	8,5
1992	61,4	66,0	65,2	76,0	6.888	4.420	6,5
1993	60,3	71,1	59,5	50,1	10.986	6.636	4,4
1994	149,6	125,5	170,4	178,8	29.704	18.499	-5,6
1995	65,6	76,0	53,9	72,7	45.705	31.946	18,5
1996	84,9	79,8	77,5	68,5	81.137	53.831	32,3
1997	91,0	99,1	87,4	62,3	152.071	87.368	25,4
1998	54,3	69,7	71,7	70,7	261.045	149.134	26,9
1999	62,9	68,8	60,9	52,8	420.062	227.839	34,1
2000	32,7	39,0	48,5	28,8	623.703	293.452	-0,8
Ort.	63	68	62	65			
Sd	29	23	34	34			
Cv	46	34	55	52			
Lü	79	80	68	83			
La	47	55	56	59			

Ort. : Ortalama, Sd : Standart Sapma, Cv : Değişkenlik katsayısı
 La,Lü : %95 güvenlik için ortalama değer için "alt" ve "üst" limitleri (%
 * : Dolar ve Mark fiyatları yıl ortalamasıdır.

Ham veriler "<http://www.tcmb.gov.tr>" ve
<http://www.die.gov.tr>"den alınmıştır.

- Ülkemizde 1985 yılında %45 seviyesinde olan toptan eşya ve tüketici fiyatları, artarak 1993 yılında %60 seviyesine çıkmıştır. 1994 yılındaki krizde toptan eşya fiyat artışı %150, tüketici fiyatları %125 mertebesine kadar yükselmiştir. Kriz sonrası tekrar düşen toptan ve tüketici fiyatları sırası ile 1995 yılında %65, %76, 1996 yılında %84, %79 1997 yılında %91, %99, 1998 yılında

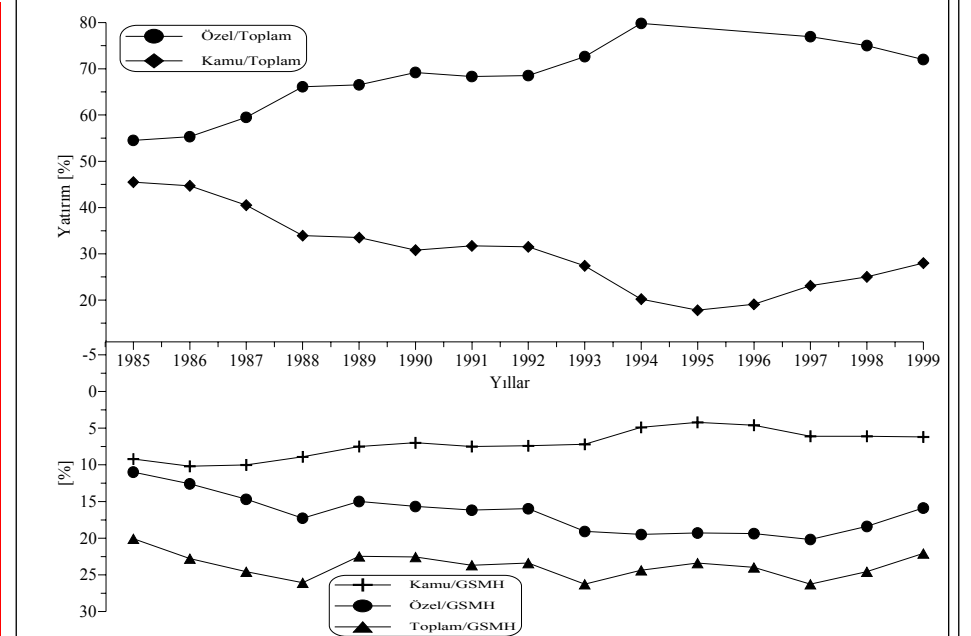
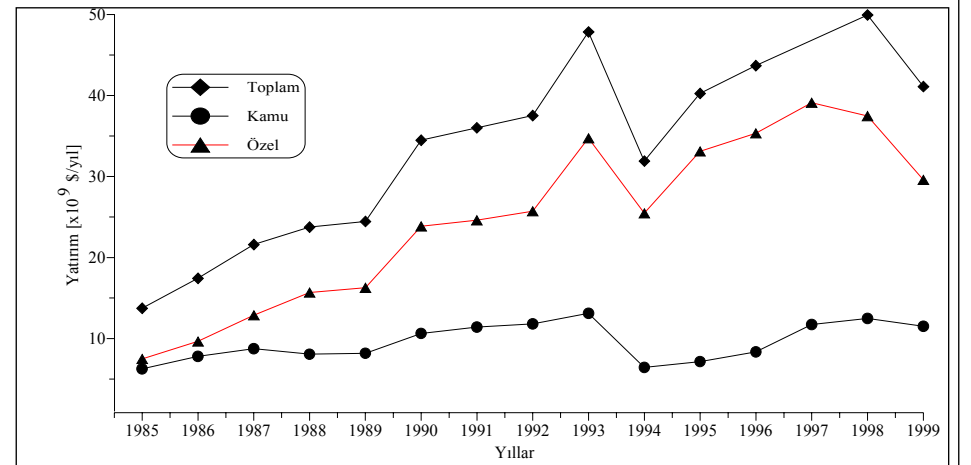
%54, %69, 1999 yılında %62, %68 ve 2000 yılında son 15 yılın en düşük seviyesi olan %32, %39 seviyesine inmiştir. 16 yılın ortalaması olarak, toptan eşya fiyatlarındaki artış %63, tüketici fiyatlarındaki artış ise %68 seviyesinde olmuştur. Aynı şekilde 16 yıllık incelenen dönem ortalaması olarak TL bazında döviz fiyatlarındaki artış dolarlarda %62, markta %65 olarak gerçekleşmiştir.

- Diğer bir önemli nokta ise reel faizlerdir. Şekilden görüldüğü gibi Türkiye’de reel faizler yıllar itibarıyla çok yüksek ve artış trendi içinde seyretmiştir. Reel faizlerin negatife dönüşmesi sıcak paranın er geç yurtdışına kaçması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye’nin yaşadığı tüm krizlerde reel faizlerin negatife dönüşmesi ile yakından ilintilidir. 1994 krizi sırasında artan enflasyon nedeniyle reel faizler negatife dönüşmüş, fakat izleyen yıllarda %30 düzeylerini aşmıştır. Bu düzeylerdeki reel faiz hiç bir ekonominin ödeyemeyeceği büyüklüklere ulaşmıştır. Bu düzeylerdeki reel faizler ekonomideki tüm dengeleri sarsmaktadır (Ertuna, 2000). Nihayet 2000 yılında reel faizler -%0.8 düşmüş ve ülkemiz ardı ardına krizlerin içine sürüklenmiştir.

Çizelge 2.4: 1985-1999 Döneminde Sektörel Bazda Toplam Sabit Yatırımlar, Toplam Yatırım ve GSMH İçinde Sektörel Paylar

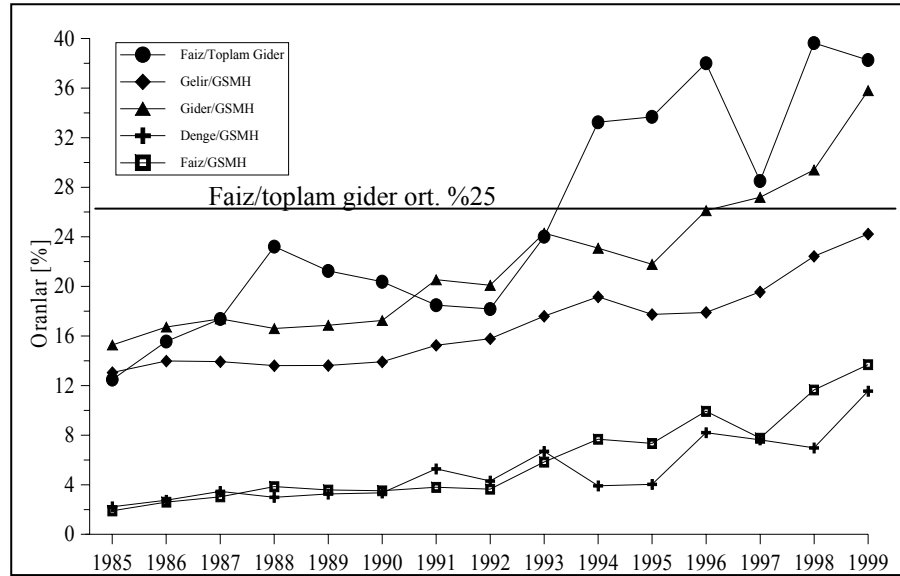
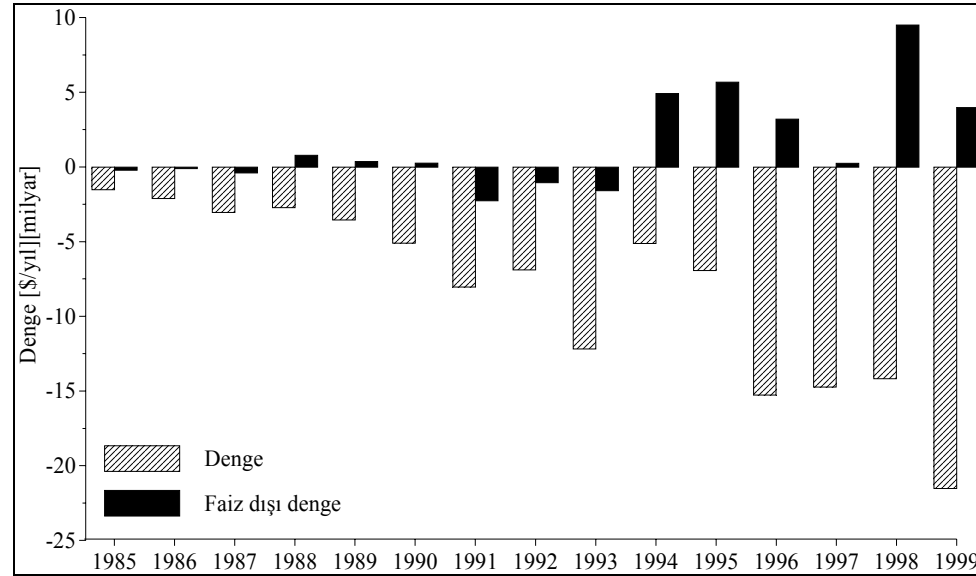
Yıl	Toplam [x10 ⁹ TL/yıl]	Kamu [x10 ⁹ TL/yıl]	Özel [x10 ⁹ TL/yıl]	Toplam [x10 ⁶ \$/yıl]	Kamu [x10 ⁶ \$/yıl]	Özel [x10 ⁶ \$/yıl]
1985	7.115	3.236	3.879	13.727	6.243	7.484
1986	11.671	5.222	6.449	17.435	7.801	9.635
1987	18.491	7.480	11.011	21.609	8.741	12.868
1988	33.738	11.451	22.286	23.746	8.060	15.686
1989	51.837	17.346	34.490	24.442	8.179	16.263
1990	89.892	27.684	62.208	34.473	10.617	23.856
1991	150.147	47.585	102.562	36.008	11.412	24.596
1992	258.404	81.295	177.109	37.518	11.803	25.715
1993	525.507	143.977	381.530	47.834	13.106	34.729
1994	947.686	191.229	756.457	31.904	6.438	25.466
1995	1.839.774	326.721	1.513.053	40.253	7.148	33.104
1996	3.543.800	677.460	2.866.340	43.677	8.350	35.327
1997	7.728.372	1.782.699	5.945.673	50.821	11.723	39.098
1998	13.034.212	3.254.894	9.779.319	49.931	12.469	37.462
1999	17.261.864	4.833.325	12.428.540	41.094	11.506	29.587

Yıl	Kamu/Toplam	Özel/Toplam	Toplam/GSMH	Kamu/GSMH	Özel /GSMH
1985	45.5	54.5	20.1	9.2	11.0
1986	44.7	55.3	22.8	10.2	12.6
1987	40.5	59.5	24.6	10.0	14.7
1988	33.9	66.1	26.1	8.9	17.3
1989	33.5	66.5	22.5	7.5	15.0
1990	30.8	69.2	22.6	7.0	15.7
1991	31.7	68.3	23.7	7.5	16.2
1992	31.5	68.5	23.4	7.4	16.0
1993	27.4	72.6	26.3	7.2	19.1
1994	20.2	79.8	24.4	4.9	19.5
1995	17.8	82.2	23.4	4.2	19.3
1996	19.1	80.9	24.0	4.6	19.4
1997	23.1	76.9	26.3	6.1	20.2
1998	25.0	75.0	24.6	6.1	18.4
1999	28.0	72.0	22.1	6.2	15.9
Ort	30	70	24	7	17
Sd	9	9	2	2	3
Cv	29	12	7	26	16
Lü	35	75	25	8	18
La	25	65	23	6	15

Çizelge 2.5: 1985-1999 Dönemi İtibarıyla Konsolide Bütçe Geliri, Gideri, Faiz Dışı Gider, Denge, Faiz Dışı Denge ve Oranlar.

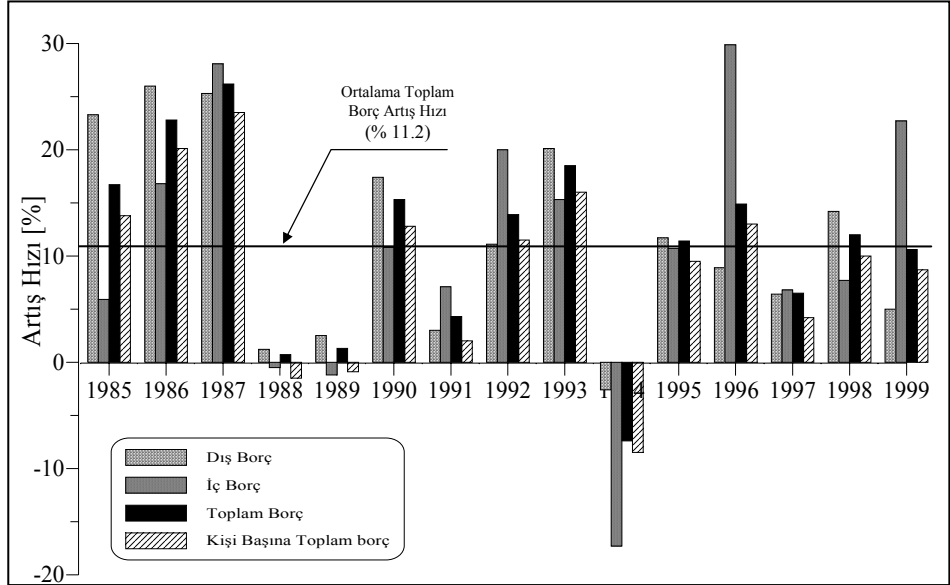
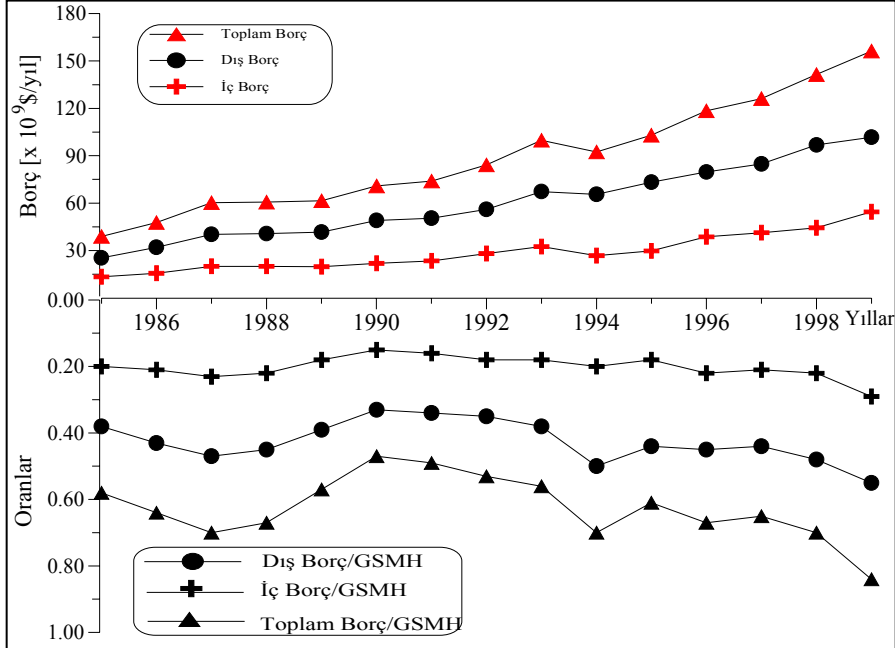
Yıl	Gelir ⁽¹⁾ [X10 ⁹ TL/yıl]	Faiz dışı ⁽²⁾ gider [X10 ⁹ TL/yıl]	Gider ⁽³⁾ [X10 ⁹ TL/yıl]	Denge ⁽⁴⁾ [X10 ⁹ TL/yıl]	Faiz dışı denge [X10 ⁹ TL/yıl]	Faiz ⁽⁵⁾ [X10 ⁹ TL/yıl]	Oranlar [%]					Gelir [X10 ⁶ \$/yıl]	Faiz dışı gider [X10 ⁶ \$/yıl]	Gider [X10 ⁶ \$/yıl]	Denge [X10 ⁶ \$/yıl]	Faiz dışı denge [X10 ⁶ \$/yıl]	Faiz [X10 ⁶ \$/yıl]
							1/GSMH	3/GSMH	4/GSMH	5/GSMH	5/3						
1985	4.613	4.725	5.399	-786	-112	674	13,05	15,27	2,22	1,91	12	8.900	9.116	10.416	-1.516	-216	1.300
1986	7.154	7.229	8.561	-1.407	-76	1.331	13,98	16,72	2,75	2,60	16	10.687	10.800	12.788	-2.102	-113	1.989
1987	10.445	10.777	13.043	-2.598	-333	2.266	13,92	17,39	3,46	3,02	17	12.206	12.595	15.243	-3.036	-389	2.648
1988	17.587	16.469	21.447	-3.860	1.118	4.978	13,61	16,60	2,99	3,85	23	12.379	11.592	15.095	-2.717	787	3.504
1989	31.369	30.612	38.871	-7.502	757	8.259	13,62	16,87	3,26	3,59	21	14.791	14.434	18.329	-3.537	357	3.894
1990	55.239	54.561	68.527	-13.288	678	13.966	13,91	17,25	3,35	3,52	20	21.184	20.924	26.280	-5.096	260	5.356
1991	96.747	106.190	130.263	-33.516	-9.443	24.073	15,25	20,53	5,28	3,79	18	23.201	25.466	31.239	-8.038	-2.265	5.773
1992	174.224	181.360	221.658	-47.434	-7.136	40.298	15,79	20,08	4,30	3,65	18	25.296	26.332	32.183	-6.887	-1.036	5.851
1993	351.392	368.779	485.249	-133.857	-17.387	116.470	17,59	24,29	6,70	5,83	24	31.986	33.568	44.170	-12.184	-1.583	10.602
1994	745.116	599.011	897.296	-152.180	146.105	298.285	19,16	23,08	3,91	7,67	33	25.084	20.166	30.208	-5.123	4.919	10.042
1995	1.394.023	1.134.530	1.710.645	-316.622	259.493	576.115	17,75	21,78	4,03	7,33	34	30.500	24.823	37.428	-6.927	5.678	12.605
1996	2.702.034	2.442.761	3.940.162	-1.238.128	259.273	1.497.401	17,90	26,11	8,20	9,92	38	33.302	30.107	48.562	-15.260	3.195	18.455
1997	5.750.096	5.712.831	7.990.748	-2.240.652	37.265	2.277.917	19,56	27,19	7,62	7,75	29	37.812	37.567	52.546	-14.734	245	14.979
1998	11.887.552	9.408.781	15.585.376	-3.697.824	2.478.771	6.176.595	22,42	29,40	6,98	11,65	40	45.538	36.043	59.704	-14.165	9.496	23.661
1999	18.973.291	17.296.951	28.017.791	-9.044.500	1.676.340	10.720.840	24,24	35,79	11,55	13,69	38	45.168	41.177	66.699	-21.531	3.991	25.522

Çizelge 2.6 : 1985-1999 Dönemi İtibarıyla Dış Borç, İş Borç, Toplam Borç, GSMH, Kişi Başına Toplam Borç, Artış Hızları ve Çeşitli Oranlar

Yıl	Dış Borç (x10 ⁶ \$/Yıl) [1]	İç Borç (x10 ⁶ \$/Yıl) [2]	Toplam Borç (x10 ⁶ \$/Yıl) [3]	GSMH (x10 ⁶ \$/Yıl) [4]	Nüfus (x10 ⁶)	Kişi Başına Toplam Borç [\$/kişi][5]	Artış Hızı [%]				Oranlar		
							[1]	[2]	[3]	[5]	[1/4]	[2/4]	[3/4]
1985	25.476	13.451	38.927	66.892	50.306	774	23.3	5.9	16.7	13.8	0.38	0.20	0.58
1986	32.102	15.707	47.809	75.174	51.433	930	26.0	16.8	22.8	20.1	0.43	0.21	0.64
1987	40.228	20.122	60.350	85.979	52.561	1.148	25.3	28.1	26.2	23.5	0.47	0.23	0.70
1988	40.722	20.030	60.752	90.461	53.715	1.131	1.2	-0.5	0.7	-1.5	0.45	0.22	0.67
1989	41.751	19.782	61.533	107.546	54.893	1.121	2.5	-1.2	1.3	-0.9	0.39	0.18	0.57
1990	49.035	21.928	70.963	150.758	56.098	1.265	17.4	10.8	15.3	12.8	0.33	0.15	0.47
1991	50.489	23.492	73.981	150.177	57.326	1.291	3.0	7.1	4.3	2.0	0.34	0.16	0.49
1992	56.075	28.201	84.276	158.042	58.584	1.439	11.1	20.0	13.9	11.5	0.35	0.18	0.53
1993	67.356	32.528	99.884	178.469	59.869	1.668	20.1	15.3	18.5	16.0	0.38	0.18	0.56
1994	65.601	26.909	92.510	131.632	60.576	1.527	-2.6	-17.3	-7.4	-8.5	0.50	0.20	0.70
1995	73.278	29.778	103.056	168.103	61.644	1.672	11.7	10.7	11.4	9.5	0.44	0.18	0.61
1996	79.767	38.688	118.455	177.182	62.697	1.889	8.9	29.9	14.9	13.0	0.45	0.22	0.67
1997	84.891	41.319	126.210	193.286	64.125	1.968	6.4	6.8	6.5	4.2	0.44	0.21	0.65
1998	96.906	44.486	141.392	203.079	65.278	2.166	14.2	7.7	12.0	10.0	0.48	0.22	0.70
1999	101.781	54.564	156.345	186.361	66.432	2.353	5.0	22.7	10.6	8.7	0.55	0.29	0.84

Ort. Artış	12.58	15.15	12.51	12.10	0.39	0.19	0.58
Ort. Azalma	-2.61	-6.32	-7.40	-3.62	-	-	-

Ham veriler "<http://www.hazine.gov.tr>" sayfasından alınmıştır

- Makro açıdan istihdam konusuna bakıldığında 12 yaş ve üstü nüfus 43.9 milyon kişiden (1994) 1999 Nisan tarihine gelindiğinde 48.8 milyon kişiye yükselmiş işgücü değerleri ise 1994’de 22.1 milyon kişi 1998 yılında 23.7 milyon kişi olarak hesaplanmıştır. İşgücüne katılan oranı kabaca %48-50 düzeylerinde kalmıştır. Anılan dönem aralığında toplam istihdam edilen nüfus 20.39 milyon kişi ile 22.05 milyon kişi aralığında değişmiştir. İşsiz nüfus yaklaşık 1.5 ile 1.7 milyon kişi düzeyindedir. İşsizlik oranı ise % (7.9 – 5.8) aralığında olup ortalama değeri %6.8 olmuştur.

Ülkemiz istihdam konusunda ivedi olarak çözüm bekleyen şu temel sorunlar vardır:

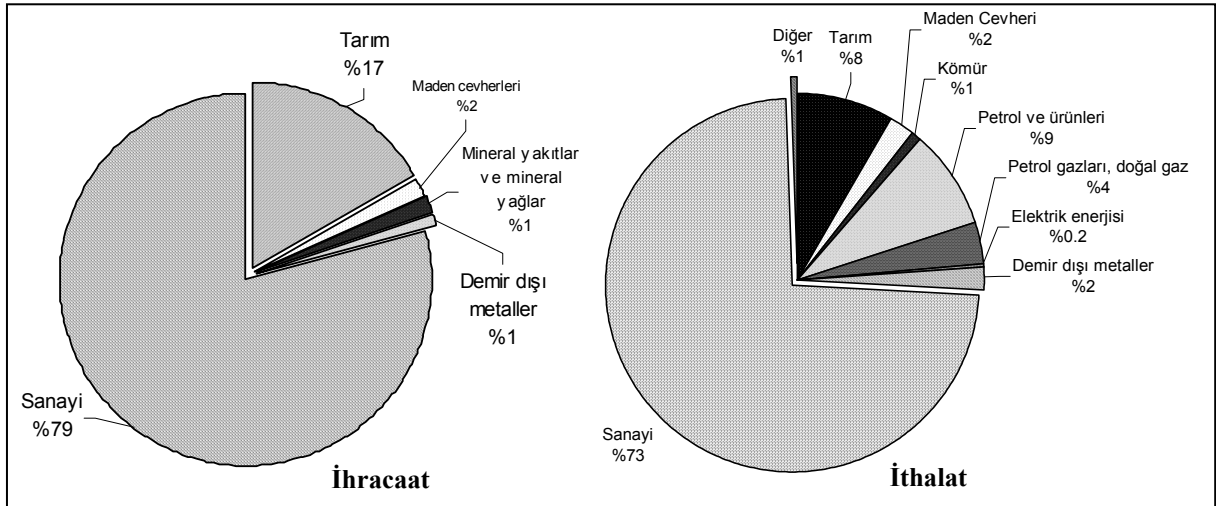
- Çalışan nüfusun sektörel dağılımı : tarımda %48.7, sanayide % 20.4 ve hizmette % 30.9’dur. Gelişmiş ülke konumunda bulunan G. Kore’de ise anılan dağılım aynı sırada % 20.2, %33.8 ve % 46’dır (Gürsel ve Ulusoy).

Kimi gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe çalışan nüfus toplamının ancak % 3-10’u kadardır. Türkiye’nin tarımsal oran yüksekliği “sanayileşme politikaları”nın istenen düzeyde ve derinlikte olmadığını açıkça belgelemektedir. Tarım sektöründe yaratılan katma değer cılızlığı da dikkate alındığında sektör çok verimsiz, olağan üstü şişkin bir istihdam deposu durumuna gelmektedir.

- Ülkemizdeki işgücü verimliliği -her çalışan saat başına yaratılan GSYİM büyüklüğü- çok düşüktür. Bu değer çeşitli ülkeler için şöyledir: Türkiye 4.05 \$, İtalya 33.18 \$, Macaristan 6.27 \$, İngiltere 31.64 \$, Yunanistan 17.75 \$ (Kutlu, 2000). Bu değer cılızlığı uygulanan teknoloji düzeyi ve çalışanların eğitim-öğrenim durumları ile çok yakından ilintilidir. Ülkemizde kişi başına düşen eğitim harcamasının 1994 yılı itibarıyla 69 dolar, İtalya’da 883 dolar, İngiltere’de 980 \$, Yunanistan’da 305 \$ (Kutlu, 2000) olduğu gözönünde tutulduğunda bu “fark”ın arka planı daha iyi anlaşılabilir. Örneğin; imalat sektöründe işgücünün (3.6 milyon kişi) eğitim niteliğine göre dağılımı şöyledir: İlk %62, orta %21.2, lise %7.5, yüksek %5.1. Sadece diploma durumunu dikkate alan bu dağılım işgücünün çok önemli bir “niteliksel eksiği”ni ortaya koymaktadır. (Kepenek ve Yentürk, 2000). Ayrıca ülke genelinde eğitimin tüm basamaklarında var olan niteliksel farklılıklar da düşünüldüğünde işgücünün eğitim durumunun çarpıklığı çok daha keskinleşmektedir
- Ülkemizin dış ticareti ile ilgili göstergelere baktığımızda; 1985 yılında ihracat 7,9 milyar dolar, ithalat 11,3 milyar dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %70 seviyesinde olurken, 1999 yılında ihracat 26,5 milyar dolar, ithalat 40,6 milyar dolar, ihracat/ithalat oranı da %65 olarak gerçekleşmiştir. Dönem itibarıyla ihracattaki ortalama artış hızı %10,59, ithalattaki ortalama artış hızı %11,29 olmuştur. Görüleceği gibi ithalattaki artış hızının ihracattan fazla alması, dış ticaret açığının sürekli artması

sonucunu doğurmuş, 1985 yılında 3,3 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1999 yılında 14,1 milyar dolar seviyeye ulaşmıştır. 94 krizi ihracatı olumlu etkilerken, ithalatın azalmasına neden olmuş ve 1994 yılında dış ticaret açığı %63'lük bir azalma göstermiştir (Çizelge 2.8).

- İhracat ve ithalat ile ilgili göstergeleri kişi başı bazında incelediğimizde; 1999 yılında ihracat 400 \$/kişi, ithalat 612 \$/kişi olarak gerçekleşmiş, dönem itibarı ile ihracattaki artış %8,30 olurken ithalattaki artış %9,02 olmuştur. Dış ticaret açığı açısından bakıldığında, 1985 yılında dış ticaret açığı 67 \$/kişi iken 1999 yılında bu değer 212 \$/kişi seviyesine çıkmıştır. Ortalama dış ticaret artış hızı %19'dir. Ayrıca kişi başı bazında ihracatın GSMH içindeki oranı 1985 yılında %11,90 seviyesinde iken 1999 yılında %14,27 düzeyine çıkmış ortalaması ise %4,42 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 2.9).
- Ülkemizin ihracat ve ithalatına konu olan malların dağılımları Şekil 2.4'de verilmiştir. İhracat kaleminin %79'unu sanayi malları oluştururken %17'sini de tarım ürünleri oluşturmaktadır. İthalatta da sanayi %73 gibi ağırlıklı orana sahip olup, diğer kalemler ise %8 tarım, %9 petrol, %5 maden ürünleri ve diğer kalemlerdir. Ayrıca ülkemizin mevcut ihracat ve ithalat performansını diğer ülkelerle karşılaştırılması Çizelge 2.7'de gösterilmiştir. Ülkemiz dünya ticaretinde ihracatta %0,5, ithalatta da %0,7 gibi çok düşük bir orana sahiptir (<http://www.dtm.gov.tr>).

Şekil 2.4: Türkiye ihracat ve ithalatının sektörel dağılımı (1999)

Kişi başına GSMH ile ithalat, ihracat arasındaki ve ihracat-ithalat arasında çıkartılan istatistiksel ilişkiler Şekil 2.5'de çizilmiştir. Farkedileceği üzere GSMH ile ithalat, ihracat ve ithalat-ihracat arasında anlamlı kabul edilebilecek üstel modellerle ifade edilen bağıntılar sözkonusudur.

Çizelge 2.7: Belli Başlı Ülkeler, Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ve Ülkemizin Yeri (1999)

Ülke	Yüz ölçümü (km ²)	Nüfus (milyon)	GSMH [milyar \$] (1999)	Kişi Başına GSMH [\$ /kişi]	Enflasyon [%]	İhracat [milyar \$/yıl]	Dünya ihracatı içindeki payı [%]	İthalat [milyar \$/yıl]	Dünya ithalatı içindeki payı [%]	İhracaat /GSMH	İthalat/ GSMH
ABD	9.809.430	271	8.351	30.866	1,6	702.098	12,6	1.059.435	18,4	8,41	12,69
Almanya	356.733	82	2.079	25.347	1	541.076	9,7	472.161	8,2	26,03	22,71
Arjantin	2.780.400	36	278	7.697	0,9	23.309	0,4	25.538	0,4	8,39	9,19
Belçika	30.519	10	251	24.632	1,0	178.964	3,2	163.941	2,9	71,41	65,42
Çin	9.596.961	1.244	980	788	-0,8	195.150	3,5	165.788	2,9	19,91	16,91
Danimarka	43.077	5	170	32.197	1,8	48.447	0,9	44.070	0,8	28,45	25,88
Fransa	551.500	59	1.427	24.248	0,7	300.162	5,4	289.927	5	21,03	20,32
Güney Kore	99.274	46	398	8.572	7,5	144.745	2,6	119.750	2,1	36,37	30,09
Hollanda	40.844	16	384	24.474	2,0	200.286	3,6	187.525	3,3	52,16	48,83
Hong Kong	1.040	7	162	24.877	2,8	173.885	3,1	179.520	3,1	107,54	111,02
İngiltere	244.100	58	1.338	22.990	3,4	268.211	4,8	317.968	5,5	20,05	23,76
İspanya	505.992	39	552	14.039	1,8	109.964	2	144.436	2,5	19,92	26,17
İsveç	449.964	9	222	25.085	-0,1	84.812	1,5	68.464	1,2	38,2	30,84
İsviçre	41.290	7	273	38.451	0,1	76.122	1,4	75.438	1,3	27,88	27,63
İtalya	301.268	58	1.136	19.750	2,0	230.193	4,1	216.621	3,8	20,26	19,07
Japonya	377.801	126	4.079	32.268	0,6	419.367	7,5	311.262	5,4	10,28	7,63
Kanada	9.970.610	30	591	19.505	1,0	238.446	4,3	220.183	3,8	40,32	37,25
Malezya	329.758	21	41	1.917	5,3	84.455	1,5	64.966	1,1	109,68	84,37
Norveç	323.877	4	146	32.957	2,3	44.884	0,8	34.041	0,6	30,74	23,32
Rusya	17.075.400	147	333	2.272	27,7	74.663	1,3	40.429	0,7	22,42	12,14
Singapur	618	4	95	24.548	-0,3	114.689	2,1	111.060	1,9	120,73	116,91
Suriye	185.180	15	15	1.003	-1,2	3.464	0,1	3.832	0,1	23,09	25,55
Tayland	513.115	61	121	1.977	8,1	58.440	1	50.342	0,9	48,3	41,6
TÜRKİYE	780.576	65	186	2.850	69,7	26.587	0,5	40.687	0,7	14,27	21,87

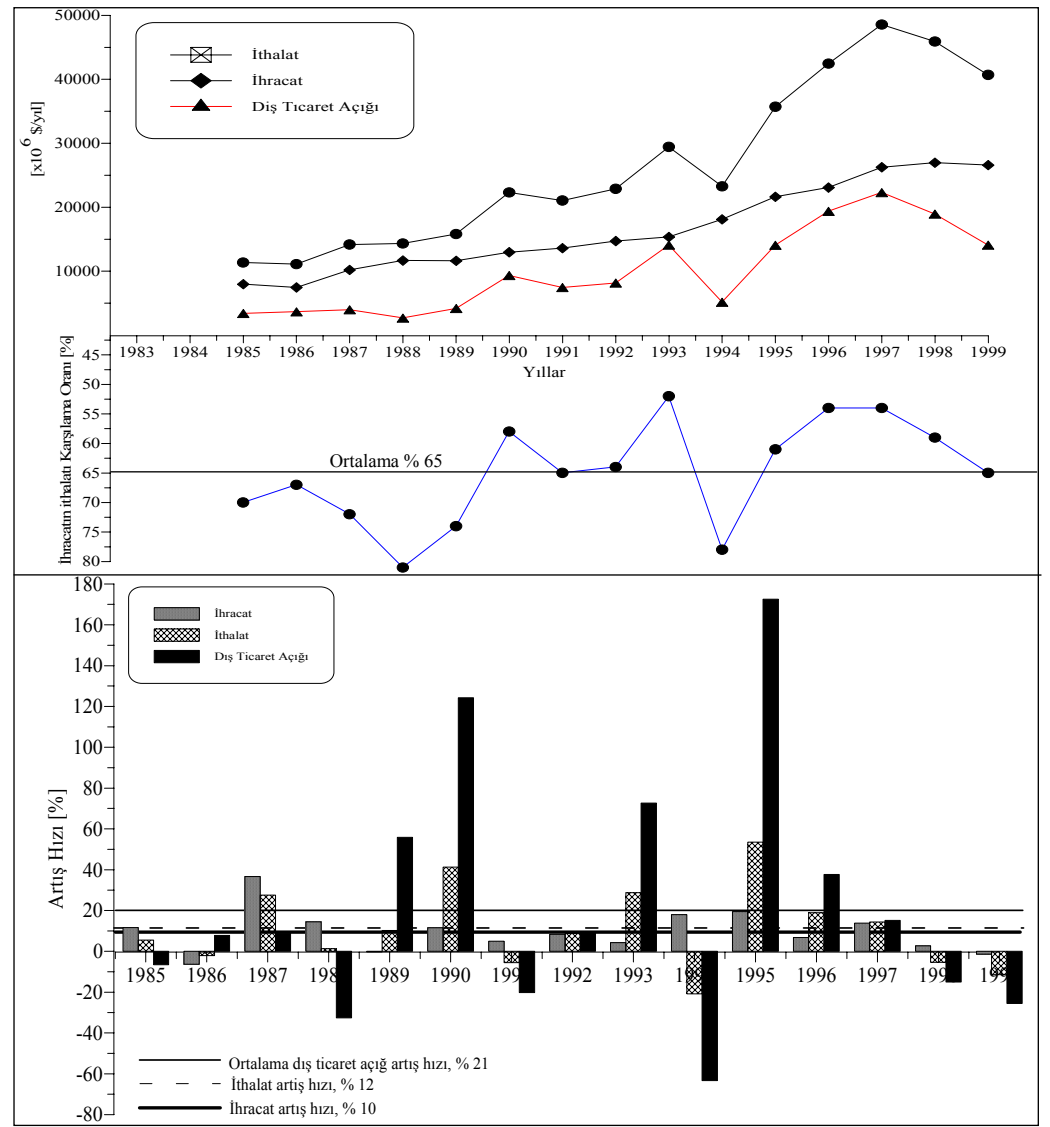
Ham veriler (<http://www.dtm.gov.tr>) sayfasından alınmıştır.

Çizelge 2.8: 1985-1999 Döneminde Ülkemizin Gerçekleştirmiş Olduğu “İhracat”, “İthalat”, “İhracatın İthalatı Karşılama Oranı” ve “Artış Hızları”.

Yıl	İhracat [x10 ⁶ \$/yıl]	İthalat [x10 ⁶ \$/yıl]	Dış Tic. Açığı [x10 ⁶ \$/yıl]	İhracat İthalat 100
1985	7.959	11.344	3.385	70
1986	7.457	11.105	3.648	67
1987	10.190	14.158	3.968	72
1988	11.662	14.335	2.673	81
1989	11.625	15.792	4.167	74
1990	12.959	22.302	9.343	58
1991	13.594	21.048	7.454	65
1992	14.715	22.872	8.157	64
1993	15.343	29.426	14.083	52
1994	18.106	23.270	5.164	78
1995	21.636	35.709	14.073	61
1996	23.083	42.454	19.371	54
1997	26.261	48.559	22.298	54
1998	26.974	45.921	18.947	59
1999	26.587	40.687	14.100	65

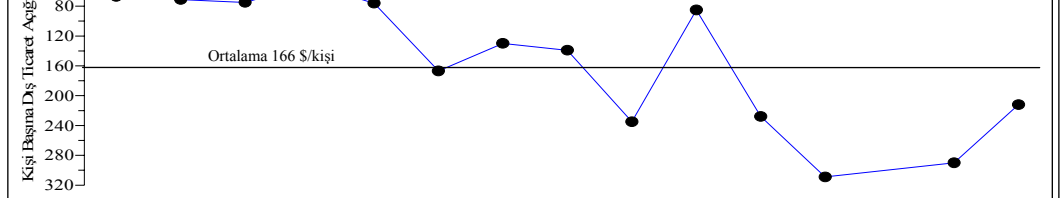
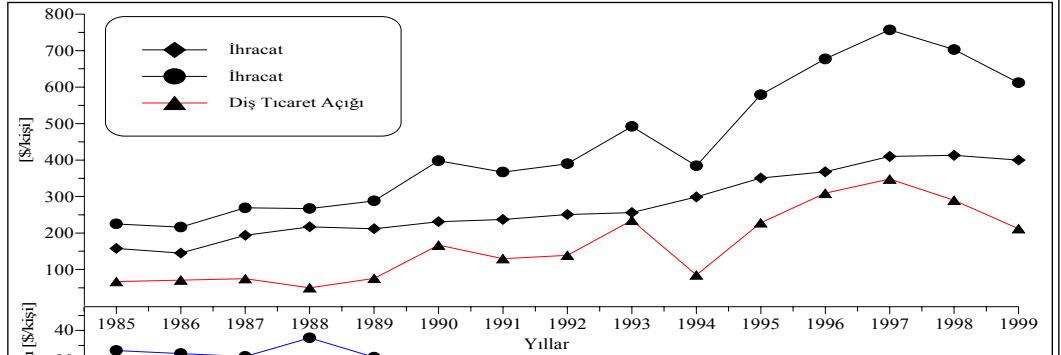
Yıl	İhracat Artış Hızı [%]	İthalat Artış Hızı [%]	Dış Ticaret Dengesi Artış Hızı [%]
1985	11.56	5.46	-6.57
1986	-6.31	-2.11	7.77
1987	36.65	27.49	8.77
1988	14.45	1.25	-32.64
1989	-0.32	10.16	55.89
1990	11.48	41.22	124.21
1991	4.90	-5.62	-20.22
1992	8.25	8.67	9.43
1993	4.27	28.66	72.65
1994	18.01	-20.92	-63.33
1995	19.50	53.46	172.52
1996	6.69	18.89	37.65
1997	13.77	14.38	15.11
1998	2.71	-5.43	-15.02
1999	-1.43	-11.40	-25.59

Ham veriler (<http://www.die.gov.tr>) ve (<http://www.dtm.gov.tr>) sayfalarından alınmıştır.

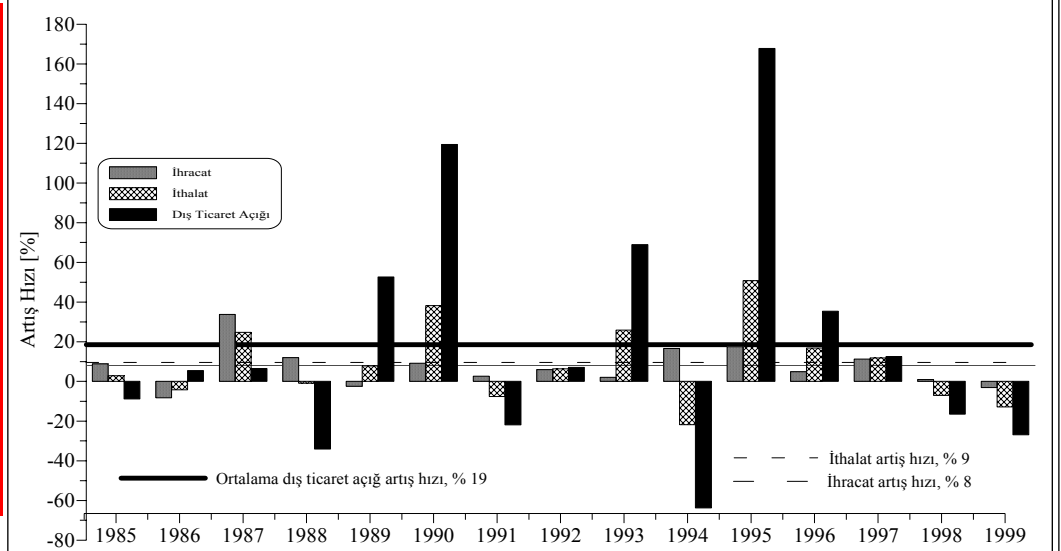

Çizelge 2.9: 1985-1999 Döneminde Kişi Başına İhracat, İthalat, Dış Ticaret Açığı, İhracatın GSMH İçindeki Oranı ve Artış Hızları

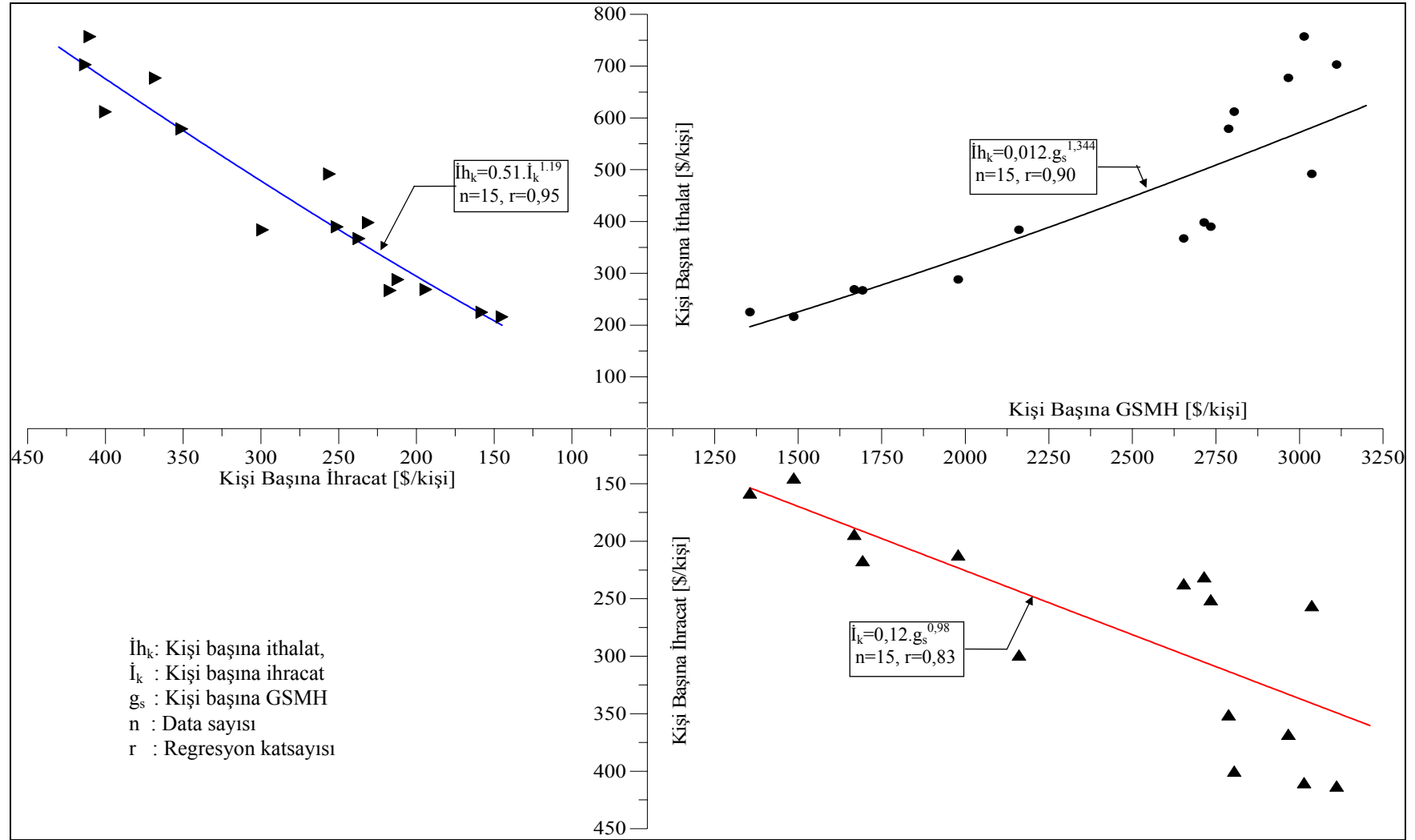
Yıl	Kişi Başına İhracat [\$/\$kişi]	Kişi Başına İthalat [\$/\$kişi]	Kişi Başına Dış Ticaret Açığı [\$/\$kişi]	İhracatın GSMH'ya Oranı [%]
1985	158	225	67	11.90
1986	145	216	71	9.92
1987	194	269	75	11.85
1988	217	267	50	12.89
1989	212	288	76	10.81
1990	231	398	167	8.60
1991	237	367	130	9.05
1992	251	390	139	9.31
1993	256	492	235	8.60
1994	299	384	85	13.76
1995	351	579	228	12.87
1996	368	677	309	13.02
1997	410	757	348	13.59
1998	413	703	290	13.28
1999	400	612	212	14.27

Yıl	İhracat Artış Hızı [%]	İthalat Artış Hızı [%]	Dış Ticaret Açığı Artış Hızı [%]
1985	8.81	2.86	-8.86
1986	-8.35	-4.25	5.41
1987	33.72	24.76	6.44
1988	11.99	-0.92	-34.08
1989	-2.46	7.80	52.55
1990	9.09	38.19	119.40
1991	2.65	-7.65	-21.93
1992	5.92	6.33	7.08
1993	2.05	25.91	68.94
1994	16.62	-21.85	-63.76
1995	17.43	50.80	167.80
1996	4.84	16.87	35.33
1997	11.23	11.83	12.55
1998	0.90	-7.10	-16.53
1999	-3.15	-12.94	-26.88

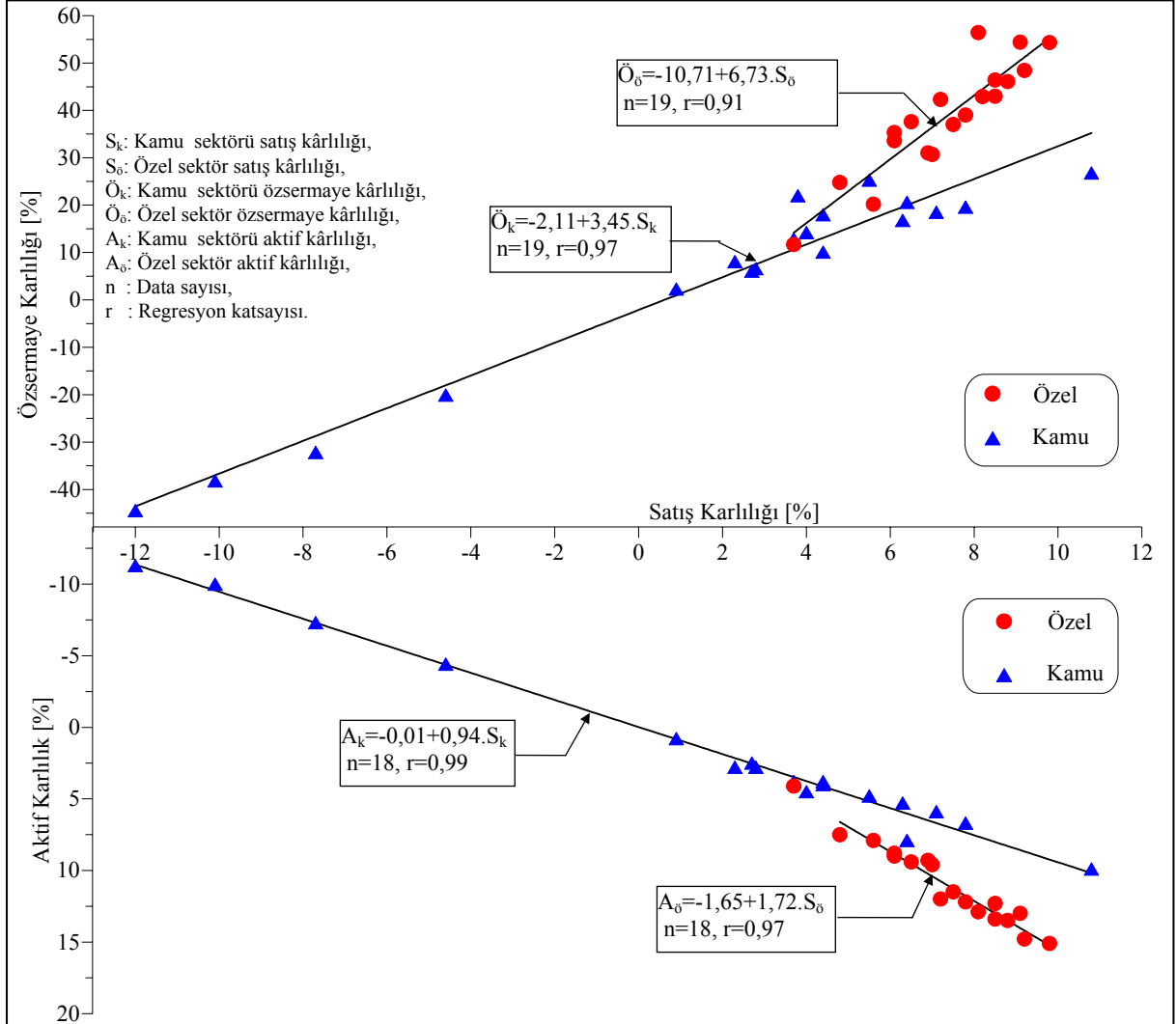

Ham veriler "<http://www.dtm.gov.tr>" den alınmıştır

Şekil 2.5: Kişi başına GSMH ile ihracat - ithalat ve ihracat-ithalat büyüklükleri arasında elde edilen 2. regresyon bağıntıları.

- Çizelge 2.10’da ülkemizde kamu ve özel sektör olarak faaliyet gösteren 500 büyük şirketin değişik kârlılık büyüklükleri gösterilmiştir (İSO,2000). Görüldüğü gibi kârlılık açısından özel kesim kamu kesimine kıyasla daha iyi bir performans sergilemiştir. Özellikle 90’lı yılların başında kamu kesiminin kârlılık göstergeleri negatif performans gösterirken, özel kesim kârlılığını bir miktar artırarak devam ettirmiştir. Kamu kesiminin bu yıllarda yeni yatırımlar ile yeterli boyutta yenileme yatırımlarından mahrum kalması kârlılıklarının düşmesine yol açmış, daha sonraki yıllarda (1995-1996) kendilerini toparlayarak tekrar eski performanslarına kavuşmuşlardır. (Çizelge 2.10). Dönem ortalaması olarak satış karlılığı bakımından kamu %2,03, özel %7,34, Öz sermaye karlılığı bakımından kamu % 4.39, özel %38.69 ve Aktif karlılık bakımından kamu %1,8, özel % 10.91 değerlerine sahiptir. Dikkat çekici olan son yıllarda karlılık oranları azalırken kamu ve özel kesim karlılıklarının birbirlerine yaklaşmasıdır. Ayrıca Şekil 2.6’da kamu ve özel sektör bazında satış kârlılığı ile öz sermaye ve aktif kârlılık büyüklükleri arasında çıkartılan istatistiksel ilişkiler sunulmuştur. Görüleceği üzere satış karlılığı ile öz sermaye ve aktif karlılık büyüklükleri arasında yüksek pozitif korelasyon katsayılı doğrusal bağıntılar mevcuttur.

Çizelge 2.10: Ülkemizde 500 Büyük Şirket Arasında Yer Alan Sanayi Kuruluşlara Ait “Satış Kârlılığı”, “Özsermaye Kârlılığı” ve “Aktif Kârlılık” Oranları (1981-1999).

Yıllar	Satış Kârlılığı [%]			Özsermaye Kârlılığı [%]			Aktif Kârlılığı [%]		
	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel
1981	5.8	3.8	8.2	31.7	22.0	42.9	-	-	-
1982	6.0	5.5	6.5	31.1	25.3	37.6	6.7	4.8	9.4
1983	5.7	4.4	6.9	24.2	18.0	31.0	6.1	4.0	9.3
1984	6.7	6.4	7.0	24.5	20.6	30.7	8.7	7.9	9.6
1985	8.6	10.8	6.1	28.7	26.8	33.6	9.6	9.9	9.0
1986	6.9	7.8	6.1	24.6	19.6	35.3	7.5	6.7	8.8
1987	8.2	7.1	9.1	30.9	18.5	54.4	8.8	5.9	13.0
1988	7.5	6.3	8.5	27.4	16.8	46.4	8.1	5.3	12.3
1989	6.3	4.4	7.8	20.7	10.1	39.0	7.3	3.8	12.2
1990	4.7	0.9	7.5	16.2	2.3	37.0	5.5	0.8	11.5
1991	-2.3	-12.0	4.8	-10.0	-44.5	24.8	-2.8	-11.3	7.5
1992	0.2	-10.1	7.2	1.0	-38.2	42.3	0.3	-10.0	12.0
1993	2.2	-7.7	8.1	12.3	-32.2	56.4	2.8	-7.3	12.9
1994	4.1	-4.6	9.8	20.4	-20.1	54.3	5.1	-4.4	15.1
1995	7.3	3.7	9.2	33.1	12.9	48.4	10.0	3.8	14.8
1996	7.0	4.0	8.5	31.1	14.2	43.0	9.8	4.5	13.4
1997	6.7	2.3	8.8	30.3	8.1	46.1	9.4	2.8	13.5
1998	4.8	2.8	5.6	14.7	6.6	20.2	5.9	2.8	7.9
1999	3.4	2.7	3.7	9.6	6.1	11.7	3.6	2.5	4.1
Ort	5.25	2.03	7.34	21.18	4.89	38.69	6.24	1.81	10.91
Sd	2.77	6.20	1.60	11.58	21.92	11.76	3.47	6.04	2.88
Cv	53	306	22	55	448	30	56	335	26
Lü	6.63	5.09	8.13	26.92	15.74	44.51	7.96	4.80	12.33
La	3.88	-1.04	6.55	15.45	-5.96	32.87	4.53	-1.19	9.48

Ort. : Ortalama **Sd** : Standart Sapma **Cv** : Değişkenlik katsayısı

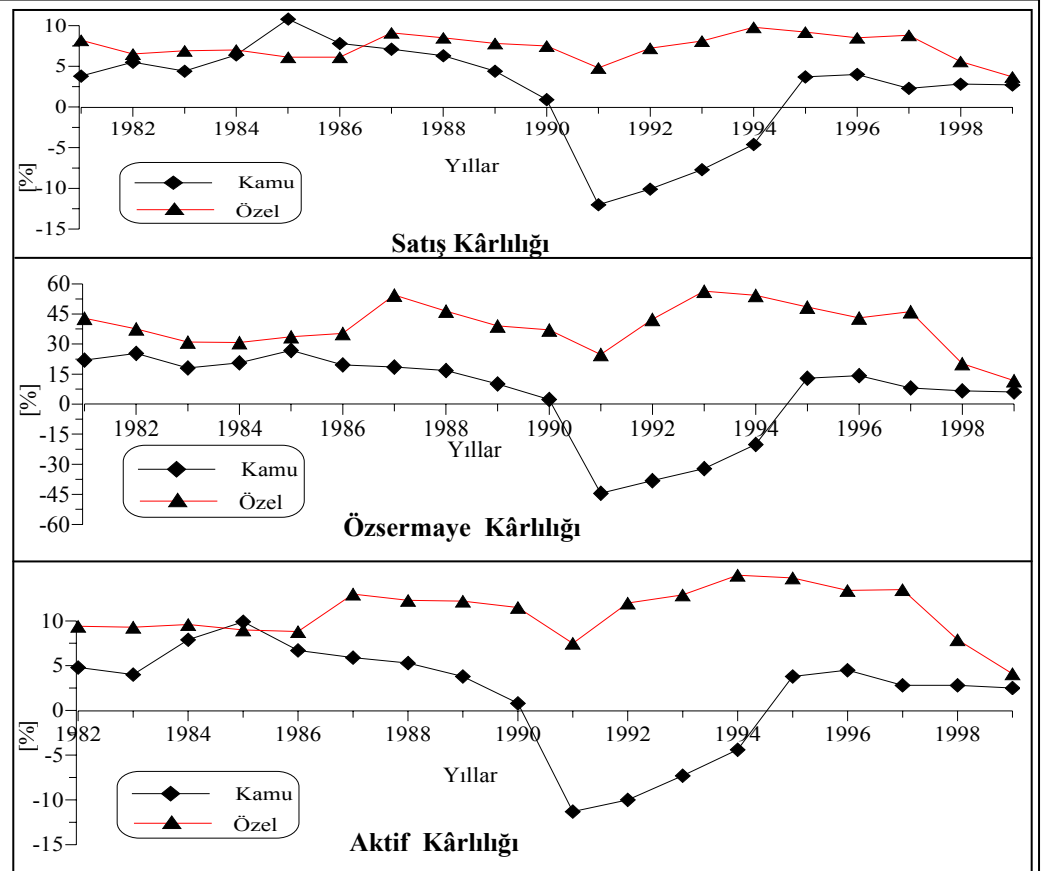
La,Lü : %95 güvenlik için ortalama değer in “alt” ve “üst” limitleri (%)

Satış Kârlılığı : Bilanço kârı/Satış hasılatı

Özsermaye Kârlılığı : Bilanço kârı/Öz sermaye

Aktif Kârlılığı : Bilanço kârı/Toplam aktifler

Ham veriler “Türkiye’nin 500 büyük sanayi kuruluşu”, 1999, İSO Dergisi, Ağustos 2000’den alınmıştır.

- Ülkemizde 500 büyük sanayi şirketi arasında yer alan kuruluşların satış, özsermaye ve aktif kârlılıkları, kamu-özel sektör bazında incelendiğinde; 1981 yılından 90’lı yılların başına kadar kamu ve özel sektörün yaklaşık aynı paralele devam eden performansları, 90’lı yıllarda yenileme ve yeni yatırımlardan mahrum kalan kamu kesiminin aleyhine bozulmaya başlamış, son yıllarda (1995-1996) kendilerini yeniden toparlayarak kârlılıkları gittikçe artmış özel sektörle aynı paralele gelmiştir. 1996 yılından sonra kamu sektörü kârlılığı yaklaşık aynı seviyede devam etmiş, özel sektörde ise hızlı bir düşüş olmuş 1999 yılında ise özel ve kamu kesimi kârlılık göstergeleri kabaca aynı noktaya gelmiştir.

- Ülkemizde son zamanlarda yaşanan finansal krizlerin nedenlerini ve bunların boyutlarını daha iyi anlayabilmek açısından “**bankacılık sektörü**”nün daha yakından incelenmesini gerektirmektedir. Konuyu ayrıntılı değerlendirilmesine burada girilmeyecek, sadece sektörün ne durumda olduğunu ve yaşanan krizlerin nedenlerinin kimi “**ipuçları**”nı verecek bulgular üzerinde durulacaktır. Ülkemizdeki bankacılık çok kalın hatlarıyla şöyle bir sayısal görünüm sergilemektedir (Kumcu, 2000):
 - Banka başına aktif büyüklük (1.2 milyar \$) çok cılızdır. Örneğin aynı finansal büyüklük sırasıyla İspanya’da, İtalya’da ve Yunanistan’da -1996- 3.6, 6.6 ve 4.1 milyar \$/banka’dır. Şube başına aktif büyüklükler itibarıyla da aynı cılızlık sözkonusudur.
 - (Toplam aktifler/milli gelir) rasyosu açısından da ülkemiz diğer ülkelerin çok gerisinde yer almaktadır. Anılan büyüklük ülkemiz için %48 iken İtalya, İspanya’da sırasıyla %143 ve %106’dır.
 - (1000 nüfus/banka sayısı) büyüklüğü bakımından incelendiğinde iş hacmi olarak küçük fakat daha fazla bir nüfusa bankacılık hizmeti sunuyor görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 1099 olurken karşılaştırma amacıyla alınan İtalya, İspanya’da aynı büyüklük 217 ve 238 $\left(\frac{1000 \text{ kişi}}{\text{banka sayısı}} \right)$ ’dır. Kısaca sözü edilen ülkelerde beher bankanın hizmet sunduğu nüfus sayısı ülkemize oranla kabaca beşte biri olmaktadır.
 - Bankacılık sistemi gelir-gider tablosuna toplam aktiflerin %’si cinsinden –1998- bakıldığında; kamu bankacılığında faiz geliri(*) %19.5 iken özel bankacılıkta aynı büyüklük %35.2’dir. Faiz giderleri(*) itibarıyla incelendiğinde kamuda %39.3, özel kesimde %20.3 değerleri sözkonusudur. Bu bulgu kamu bankalarının net faiz geliri (-%20.2) itibarıyla ciddi ölçüde sıkıntı içinde bulduklarını ifade etmektedir.
 - Giderek artan net faiz zararları kamu bankacılık kesiminde özkaynak karlılığını, diğer bir deyişle özsermayelerini çok ciddi boyutta aşındırmaktadır.
 - 1996 yılı itibarıyla donuk krediler/toplam aktif oranı (Donuk kredi; bankacılık işlemi dışında bankaların gayrimenkul alımı, başka alanlarda iştiraklere girmesi ve mevduatlardan toplanarak verdikleri kredilerin geri dönmemesini ifade eder) kamuda % 219, özelde % 0.93’dür. Kamu bankalarında bu oranın çok yüksek düzeyde olması bir “özkaynak sıkıntısı” olduğunu ortaya koymaktadır. (1983’den bu yana kamu sermayeli

(*) Faiz gelir ve giderleri içinde bir başka kalem daha mevcut diğer faiz gelir ve diğer faiz giderleri. Bu kalem bankacılık işlemleriyle oluşmayan faiz gelir ve giderlerini içermektedir. Sözgelimi kamu bankalarının “görev zararları” nedeniyle tahsil edemedikleri meblağlar için hazineye çıkartılan faizler bu kalemde yer almaktadır (Kumcu, 2000)

bankaların dolar olarak özkaynakları hiç artmadığı halde bilançoları %23 büyümüştür. Özel sermayeli bankalar da ise bilançolarını %29 büyütürken, özkaynaklarında artış %42 düzeyinde kalmıştır. Sorunlu-takipteki- kredilerin özellikle son yıllardaki dağılımına bakıldığında; %74.3'ünün özel sermayeli bankalara ait olduğu görülür. Türkiye'de bankacılık sisteminin tutarı kesin olarak bilinmeyen ciddi donuk ya da batık kredi sorunu mevcuttur (Akgüç, 2000).

- Bankaların “derin pozisyon açıkları”, 1990’dan bu yana, 1994 yılı bir kenara bırakılacak olursa, sürekli büyümektedir. İzlenen yüksek faiz ve düşük kur politikası bankalara karlı “**faiz arbitrajı**” olanağı oluşturmaktadır. (Arbitraj oranı= $(1+i/1+e)-1$; i=dönemin en yüksek faiz oranı, e= devalüasyon oranı) TL’sinin getirisi ile yabancı para faizi arasındaki farktan daha düşük düzeyde tutulması, bankaların yabancı para ile borçlanıp bu kaynağı TL’ye çevirerek özellikle devlet iç borçlanma senetlerine yatırma yoluyla yüksek düzeyde kar sağlama mekanizması yaratmaktadır (Akgüç, 2000). Örneğin; 1998 yılında devalüasyon oranı %71.8, enflasyon oranı %84.6 iken hazine bonusu faiz oranı %123.1 olmuştur. Sıcak para getirisi (Arbitraj) oranı ise %29.9’dur (Kepenek ve Yentürk, 2000). Uygulanılan bu yanlış politikalar sonunda “sıcak paranın getirisi” 1995-1998 döneminde (%46.8 - %21.5) gibi çok yüksek değerlerde değişmiştir. 1994’de yüksek devalüasyon oranı nedeniyle “sıcak para getirisi” (-%2.1) değerine düşmüştür. 2000 Kasım krizinden önce sıcak paranın getirisi (arbitraj oranı) % 43.55’e ulaşmıştır. 2000 yılında ise aynı büyüklük -%1.67 olmuştur (Yentürk, 2001). (Arbitraj oranının eksi değer olması önemli boyutta sıcak paranın yurt dışına çıktığının işaret etmektedir.)Pozisyon açığı esas itibarıyla özel sermayeli bankalar tarafından verilmektedir. Özel sermayeli bankaların açık pozisyon konusunda tutarlı, açık bir bilgi olmamakla birlikte kabaca 15 milyar dolar büyüklüğünde kestirilmektedir. Böyle bir boyut özel sermayeli bankaların tehlikeli biçimde kur riski taşıdığını ifade etmektedir (Akgüç, 2000).

Sıcak para ile makro ekonomi arasındaki sıkı ilişkiler ve ülke ekonomisine getirdiği tahribat (Akgüç, 2001) tarafından şu çarpıcı ifadelerle dile getirilmektedir: “Türkiye geçen yıl tarihinin en büyük cari işlemler açığını verdi. 12 milyar dolar. Bu 12 milyar doları biz nasıl finanse ettik. Bir kısmını IMF kredisi vs. Fakat çok büyük kısmını sıcak para ile fonladık. Bu sonderece tehlikeli bir olay. Bu istikrar programının yürümeyeceği ilk aydan belli oldu. Biz bu programı koyduğumuz zaman şunları yapsaydık. Dedik ki cari işlemler açığımız fazla olmayacak. 2.8 milyar dolar. Biz de bunu finanse ederiz. İkincisi Türkiye’deki döviz tevdiat

hesapları Türk lirasına çevrilerek, yatırımcı Türk Lirası tercihini yapacak. Üçüncü kur riski ortadan kalktığı için gerçek yabancı yatırımcı Türkiye'ye gelecek. Bunların hiçbiri olmadı. İlk üç ay içerisinde cari işlemler açığımız korkunç boyutta büyüdü, 5.5 milyar dolara çıktı. İthalat patladı. İhracatta hiç bir şey olmadı”(Kepenek ve Yentürk, 2000)'de benzer görüşleri ileri sürmekte; sıcak paranın ihracatçı sektörlerin rekabet gücü ve dış ticaret dengesi üzerinde önemli olumsuz etkileri olduğunu, ithalat hacmi ve ekonominin dışalığa bağımlılığını arttırdığını belirtmektedir.

3. ENERJİ SEKTÖRÜNÜN KISA BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülkemizin kişi başına ticari enerji ve elektrik enerjisi tüketimi sırasıyla 1997 yılı itibarıyla 440 KEP/kişi ve 1351 Kwh/saat'dır. Dünya ortalama değerleri ise aynı sırada 1690 KEP/kişi ve 2258 Kwh/kişi düzeyindedir. AB ülkelerine ait ortalama değerler şöyledir: 3798 KEP/kişi ve 6108 Kwh/saat (1997) (Telatar, 2001). Elektrik enerji tüketimi açısından bakıldığında, ülkemize ait değer dünya ortalamasının % 60'ı AB ortalama değerinin kabaca % 25'i mertebesindedir. Sözü edilen göstergelerin büyüklükleri enerji sektöründe çok şeylerin yapılması gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Ülkemizde kalkınma açısından yerli yakıtlardan (taşkömürü-linyit) üretilen enerjinin oynadığı “stratejik rol”, 1973-1974 dünya petrol fiyatlarındaki beklenmeyen ve çok yüksek artışlardan sonra ancak anlaşılabilmiştir. O dönemlerde yerli linyitlerimize yönelik enerji politikalarının uygulanması sonucunda enerji arzı güvenilir ve en ucuz şekilde sağlanmıştır. Ne yazık ki 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde bu uygulama dışalım kömür+doğalgaz rejimiyle değişmeye başlamış, 1990'lı yıllarda ise ulusal enerji sektöründeki dışalım rejimi ekonomimiz açısından çok ciddi biçimde sorgulanması gereken boyutlara ulaşmıştır. Örneğin; doğalgaz tüketimi 1990 yılında 784.10^3 TEP iken 2000'li yıllarda 8305.10^3 TEP'ye yükselmiştir. 2000 yılında doğalgaz üretimimiz 582.10^3 TEP olduğu dikkate alınırsa, üretimin tüketimi karşılama oranı % 7 olarak hesaplanır. Daha kestirme deyişle, doğalgazın çok büyük bölümü “dışalım” yoluyla sağlanmaktadır (konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler için Bkz. Arıoğlu, E. ve Yılmaz, A.O, 1997).

Çizelge 3.1'de ülkemizde termik santrallerden elde edilen elektrik enerjisinin yakıt bazında sınai ve toplam ticari maliyetleri verilmektedir. Değerler 1999 yılına ait olup TEAŞ-1999 kaynağından alınmıştır.

Çizelge 3.1: Yakıt Türüne Göre Elektrik Enerji Maliyeti, 1999.

Yakıt türü	Maliyet unsuru-cent/Kwh-	②/①	
Yerli Kömür ①	o Yakıt	1.892	1.61
	o Sınai maliyet	3.030	1.28
	o Ticari maliyet	3.857	1.40
Dışalım doğalgaz (Ambarlı, hamitabat santralleri) ②	o Yakıt	3.058	-
	o Sınai maliyet	3.880	-
	o Ticari maliyet	4.299	-

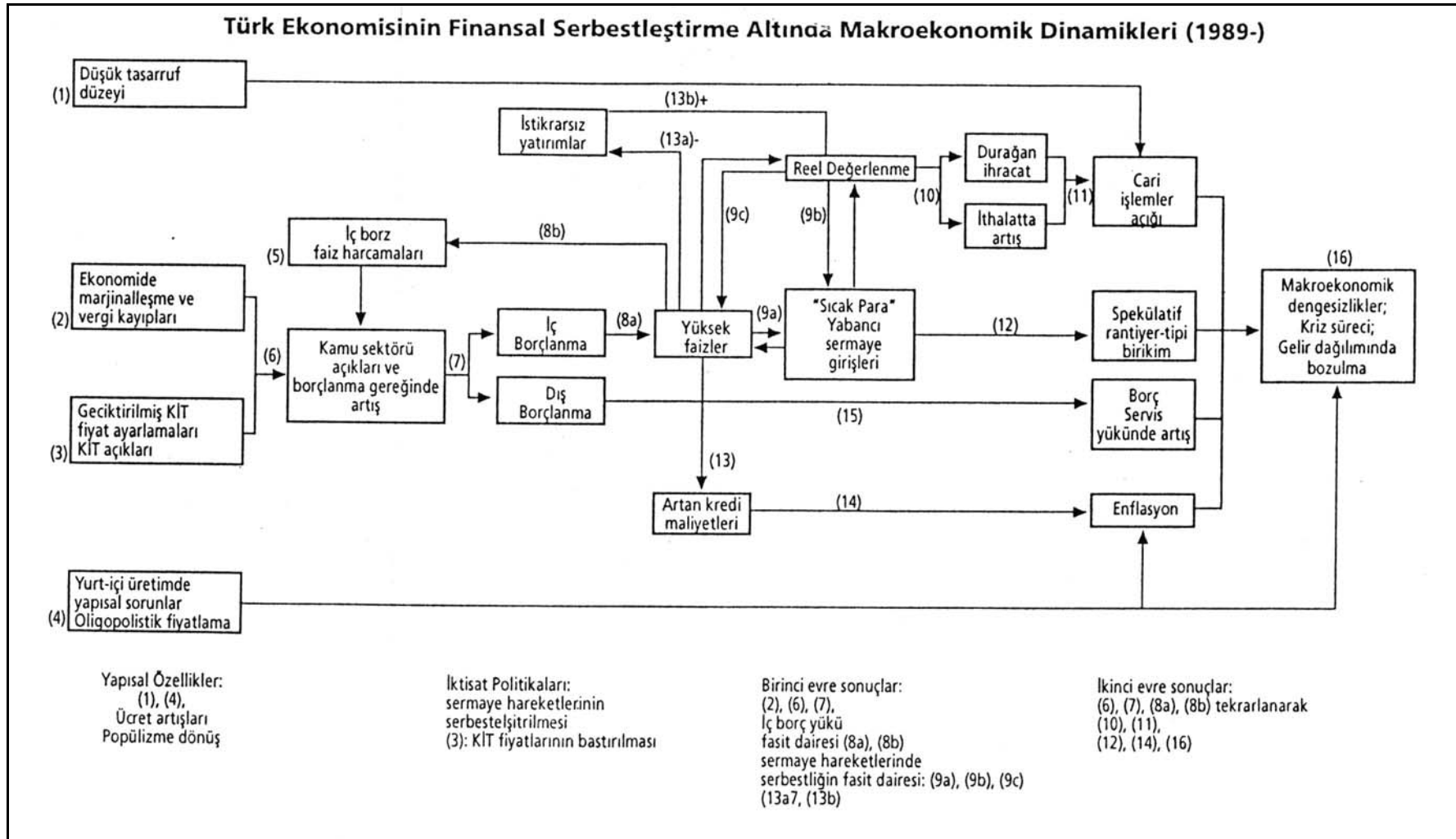
Çizelgeden açıkça görüleceği gibi yerli kömüre dayalı elektrik enerji üretim maliyeti –ticari maliyet bazında – dışalım doğalgaza kıyasla daha ucuzdur. Sadece karşılaştırma yakıt bazında yapıldığında yerli kömürümüzün sağladığı “ucuzluk” çok daha belirgin olmaktadır. Ve dışalım doğalgazın kabaca % 60’ının elektrik eldesinde kullanıldığı burada ifade edilirse, izlenmekte olan politikanın ne denli yanlışlıklar içerdiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. **Küreselleşen ortamda yurt dışına sürekli ve giderek artan boyutlara ulaşan kaynak transferlerinin ortadan kaldırılması için ulusal kaynaklarımızın –8.2 milyar ton linyit + 1 milyar ton taşkömürü rezervimiz mevcut iken- adeta seferber edileceği bir politikaya şiddetle gereksinme vardır. Kısaca, devam etmekte olan dışalım doğalgaz rejiminin sürdürülmesi ülkemizin yararına aykırıdır.**

4. YAŞANMAKTA OLAN KRİZLERİN NEDENLERİNİN KISACA ANALİZİ

Bu bölümde 1994 Nisan ve 2000 Kasım krizlerine neden olan “makro ekonomik dinamikler” çok belirli bir ayrıntı ile incelenecektir. Konuya ilişkin daha ayrıntılı ve doyurucu değerlendirmeler Yeldan, 2001; Uygur, 2001 kaynaklarından sağlanabilir.

1989 yılında uygulamaya koyulan ekonomide “finansal serbestleşme” rejimi altında makroekonomik büyüklüklerin birbiriyle ilişkileri ve ortaya çıkan belli başlı sonuçlar Şekil 4.1’de görülmektedir (Yeldan, 2001). Şekil kendisini açıkça açıklamasına rağmen kimi hususlar tekrar çok kısa biçimde ele alınacaktır.

- o Ülkemizin tasarruf hacmi düşüktür. Bu “cılızlık” doğrudan doğruya “cari işlemler açığı”nı olumsuz şekilde etkilemektedir. Milli gelir cinsinden % 19- 22’lerde seyreden tasarruf hacminin en az % 30-35’e çıkartılması gerekmektedir. Örneğin G.Kore’de anılan büyüklük çok uzun süre istikrarlı şekilde kabaca %35 düzeyindedir.

Şekil 4.1: Ülkemiz ekonomisinin makroekonomik dinamikleri (Yeldan, 2001)

- o Ekonomide çok ciddi boyutlarda hüküm süren “marjinalleşme” ve “vergi kayıpları” kamu sektörünün açıklarını arttırmaktadır. Artan açıklar beraberinde kamu borçlanma gereğini de (kamu geliri-gideri) artışa yol açmaktadır. Ülkemizde toplam vergi gelirlerinin (sosyal güvenlik primleri dahil) GSYİH içindeki payı –cari fiyatlarla- 1996 ve 1997 yılında sırasıyla % 25.4 ve 27.9 düzeyindedir. Toplam OECD ve AB olarak ele alındığında aynı büyüklükler sırasıyla (% 37.7; 37.2) ve (% 42.4; 41.5) olmaktadır (Kılıçdaroğlu, 2001). Bu değerler hemen şöyle yorumlanabilir:

$$\begin{aligned}
 &\text{Toplam vergi gelirlerindeki açık} = \underbrace{(\% 39.7)}_{\text{OECD ve AB ülkelerine ait ortalama değer}} - \underbrace{(\% 26.65)}_{\text{Türkiye'ye ait ortalama değer}} \text{ GSYİH} \\
 &\text{-OECD/AB ülkeleri bazında-} \\
 &\approx \% 13. \text{ GSYİH} \\
 &\text{Parasal tutarı} \approx 0.13 \times 200.10^9 \text{ \$/yıl} \\
 &\approx \% 26.10^9 \text{ \$/yıl}
 \end{aligned}$$

Ülkemizin milli geliri merteye yakınsaklığı içinde 200 milyar dolar/yıl kabul edersek toplam vergi gelirindeki açığın boyutu kabaca 26 milyar dolar/yıl olmaktadır. Aynı yıllarda toplam dış borç/GSMH rasyonun yaklaşık % 45 olduğu hatırlanırsa toplam vergi gelirlerindeki açığın boyutunun (% 13 GSYİH) ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır. Vergi gelirlerinde olması gereken düzeyde etkin artışın bir türlü gerçekleştirilememesi sürekli biçimde (iç borç faizi/vergi gelirleri) oranının artmasına neden olmuştur. 1985 yılında anılan rasyo % 6.45 iken 2000 yılında % 82.51 -bütçe rakamı- düzeyine tırmanmıştır. Daha açık bir deyişle, kamudan vergi yasaları ile korunmuş rant kesimine devasa boyutta “kaynak” transferi yapılmıştır. Bu gelirlerin vergisiz net gelirler olması, gelir dağılımının daha da çarpık hale gelmesi demektir (Kılıçdaroğlu, 2001).

- o Kamu sektörünün açık vermesine yol açan yapısal faktörlerin başında siyasi nedenlerle geciktirilmiş KİT fiyat ayarlamaları, çok uzun süreden beri gerekli yenileme yatırımlarının yapılamaması, üretim birimlerinde aşırı istihdam ve düşük kapasite kullanım oranlarıdır. Kamu işletmelerinde süregelen “sermaye yetersizliği” de bu faktörlerin arasında sayılmalıdır. Sektör ayırımı yapmaksızın AR-GE’ye dayalı, dış pazarlarda rekabeti sağlayan ulusal üretim politikalarının yokluğu da ekonomimiz açısından çok önemli bir kayıptır (Arioğlu ve Girgin, 2001).

Şekilden izlendiği üzere (1989-2000) döneminde uygulanan politikalar sonucunda “iç borç ve dış borç” olgusu daha da ağırlaşmıştır. Örneğin 1996 yılında toplam dış borç/GSMH oranı % 43.24 iken 2000’de % 56.60’a –geçici değer- yükselmiştir. Toplam dış borç servisi (ana para + faiz)/GSMH oranı ise aynı yıllar için sırasıyla % 35.19 ve % 68.95 olmuştur. Özel sektör borcu ise –GSMH cinsinden- 1996’da % 5.8 iken 1999 yılında yaklaşık % 14 mertebesine çıkmıştır. Uluslararası makroekonomik literatürde kabul gören ölçüte göre bir ülkenin toplam dış borç/GSMH, toplam dış borç/ihracat, borç servisi/ihracat, faiz servisi/ihracat rasyolarının en az üçü aşağıda belirtilen düzeyleri aşıyorsa

- Toplam dış borç / GSMH > % 50
- Toplam dış borç / İhracat > % 275
- Borç servisi / İhracat > % 30
- Faiz servisi / İhracat > %20

o ülke çok veya “ağır borçlu ülke” olarak tanımlanmaktadır (Ongun, 2000)

Yukarıda verilen ölçütlere göre ne yazık ki ülkemiz dış borç ve dış denge rasyoları itibarıyla ağır borçlu ülke konumundadır (2000 geçici değerlerine göre Toplam dış borç /İhracat % 366.26, Borç servisi / ihracat % 68.95; Faiz servisi / İhracat oranı ise % 18.75’dir. Anılan rasyoların en yükseği, dikkat edileceği üzere, borç servisi/ihracat rasyosu olup eşik oranın 2 katından fazladır (Ongun, 2001).

Şekil 4.1’den izlendiği gibi iç borcun artması beraberinde yüksek reel faiz oranlarını getirmiştir. Özellikle 1989’da finansal serbestleştirme olgusu (Bkz. Bellek kutusu) Türk Lirasını döviz karşısında aşırı ölçüde değerli kılmıştır. Bu durum 2. bölümde açıklanan sıcak para girişini olağanüstü boyutta hareketlendirmiştir. Tamamen kısa vadeli ve spekülatif birikim anlayışıyla giren yabancı yatırımcıların yanısıra bankalar ve özel büyük sanayi kuruluşlarında sıcak para hareketinin içinde ağırlıklı olarak yer almışlardır. Özel büyük sanayi kuruluşlarında faaliyet dışı gelirlerin bilanço karlarına oranı örneğin 1989 yılında % 219.0 değerine tırmanmıştır. Burada hemen şu soru sorulmalıdır ve yanıt açık ve net şekilde alınmalıdır: Özel büyük sanayi kuruluşlarınca sürdürülen etkinliğin ne kadarı artık reel sanayi üretimi olduğu dur?(Yeldan, 2001).

TL reel değerlendirmesi beraberinde durağan ihracat, ithalatta da önemli artışlar getirdi. Diğer kelimelerle dış ticaret dengesi (İhracat-ithalat < 0) önemli ölçüde bozulmuştur. Örneğin 2000 yılında “dış ticaret dengesi” –26.6 milyar dolar, ihracatın ithalatı karşılama

büyüklüğü ise (1990-2000) döneminin en düşük oranı (% 50.8) olarak gerçekleşmiştir. İthalatın sektörel yapısı açısından bakıldığında da ciddi çarpıklık göze çarpmaktadır. Şöyle ki; tüketim malları ithalatı 1980 yılında %2.1 iken, izlenen liberal ekonomi politikasının bir sonucu olarak devamlı şekilde artış göstermiş, 1990 – 2000 döneminde ise % (11.0 – 15.4) aralığında değişmiştir. Hammadde + ara mal ithalatının toplam ithalat içindeki değişim payı % 53.5 -% 66.8 düzeylerinde kalmıştır (Serin, 2001). Anılan bileşenin ithalat içindeki aşırı yüksekliği izlenen “üretimsizlik politikaları”nın birer yansımalarıdır.

Yukarıda kısaca belirtilen bütçe-kamu açıkları % 54.9 – 106.3 aralığında seyreden -kronikleşmiş- enflasyon, sürekli büyüyen iç ve dış borçlar, yüksek reel faizler (%11 – 46.8) ile beslenen spekülasyon – rantiyer türü birikimin ekonomi yaşamda kemikleşmesi, GSYİH’deki ortalama büyüme oranının % 3.9 (1990 – 1999) gibi çok cılız düzeyde kalması ve “açık pozisyonları” itibarıyla çok riskler taşıyan bankacılık sektörünün kırılganlığı Kasım 2000’de baş gösteren finansal krizin daha sonra da Şubat 2001’de yaşanan krizin derinleşmesine yol açan belli başlı faktörler oldular.

1990’ların ikinci yarısında dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan finansal krizler, globalleşen dünya ekonomisinin bir ürünü olarak, gelişmekte olan ülke ekonomilerini çok ciddi ölçüde tahrip etti. Yine yaşanan deneyimler açıkça göstermiştir ki özellikle sermaye hareketlerini tamamen başı boş bırakmayan, diğer bir deyişle sıcak para giriş- çıkışlarını çeşitli mekanizmalar aracılığıyla denetleyen ülkeler bu hususları çok küçük düzeylerde atlattılar. Ongun’un saptamasına göre uzun vadeli politikalar ve planlar olmaksızın, iç kaynakların verimli biçimde harekete geçirilmesi sağlanmaksızın, istikrarlı büyüme gerçekleştirilemez. Yüksek iç transfer / GSMH oranları, tasarrufların verimli yatırımlara dönüştürülmesini sağlayacak etkin mekanizmaların oluşturulması, AR-GE’ye dayalı teknolojik gelişmelerden kaynaklanacak verimliliğin arttırılması, ekonomik gelişme sorununa ilişkin gerçekleştirilecek yeni anlayışın “anahtar kelimeleri”dir (Ongun, 2001).

5. SONUÇLAR

Bu çalışma raporu çerçevesinde elde edilen belli başlı sayısal değerlendirmeler şöyle özetlenebilir:

- 1989 yılında yüksek enflasyon ortamında uygulamaya koyulan “finansal serbestleşme” rejimi “sıcak para” yabancı sermaye girişini beraberinde getirmiştir. Sıcak paranın getirisi (%10 – 47) aralığında değişmiştir. (1989 – 2000) devalüasyonunun yapıldığı yıllarda ise örneğin 1994 ve 2000 yıllarında anılan büyüklük sırasıyla % -2.06 ve % -1.67 olmuştur (sıcak para çıkışı). Bu dönemde “büyüme” büyük ölçüde “sıcak para” girişi ile finanse edilmiştir.
- 1990 – 1999 itibarıyla ülkemiz büyüme bakımından en istikrarsız konumdadır. Anılan dönemde GSYİH büyümesinin ortalama değeri % 3.9 ve değişkenlik katsayısı % 140 gerçekleşirken, sıcak para hareketlerini denetleyebilen, örneğin Hindistan ve Şili’de aynı büyüklükler sırasıyla (%5.7 ; % 39) ve (%6.4 ; % 59) gibi değerlerde olmuştur.
- İncelenen dönemin sonunda tüm rasyolar itibarıyla ülkemiz çok veya ağır borçlu ülke konumuna girmiştir. Örneğin 2000 –geçici değer- itibarıyla toplam dış borç / ihracat oranı % 366 gibi çok yüksek değere ulaşmıştır. Kısaca; ülkemiz 2000 yılında çok karmaşık sosyo-ekonomik sorunlarla birlikte adım atmıştır.
- İthalatın içindeki tüketim malları payı % 2.1 (1980) iken 2000 yılında % 13.3 gibi çok yüksek düzeye tırmanmıştır. Ayrıca ülkemizde hem rezerv hem de değişik özellikte bulunan yerli kömür kaynakları akıl almaz politikalar sonucunda dışlanarak artan miktarlarda doğalgaz ve kömür dışalımını enerji ve madencilik sektöründe onarılmaz tahribata yol açmıştır. Artan miktarda doğalgaz alımı yaptığımız Rusya, ithalatımızda beşinci sırada yer alırken ihracatımızda aynı ülkenin dokuzuncu sırada bulunması bile düşündürücüdür. Ayrıca, önemli ihracatçı sektör konumunda bulunan sektörlerin ithalat karşılama oranları birden küçüktür. (2000 yılı itibarıyla demir ve çelikte 0.74, otomotiv sanayi ürünleri 0.26, Elektrikli makine ve cihazlar 0.60). Bu değerler de dışa dönük rekabete dayalı büyüme yerine içe dönük büyümeye dayalı ekonomi politikalarının tercih edildiğini açıkça göstermektedir.
- Yukarıda kısaca belirtilen ekonomik olumsuzlukları ortadan tamamen kaldırmak için ulusal AR-GE politikaları ile güçlendirilmiş, dış pazarlarda sürekli derinlik kazanacak katma değeri çok yüksek ürünleri üretecek sanayileşme atılımına şiddetli ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- ARIOĞLU, E** : Ülkemizin Linyit Sektörüne Genel Bakış, (Editör : E. Arıoğlu) Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara, Nisan 1994.
- ARIOĞLU, E** : Hava Kirliliği ve Kömür Konusunda Gerçekler, Dizayn Konstrüksiyon Dergisi, İstanbul, 1995.
- ARIOĞLU, E** : Linyit ve Enerji Sektörüne Genel Bakış, İTÜ Vakıf Dergisi, Kış Sayısı, No: 18, İstanbul, 1996.
- ARIOĞLU, E** : “General Outlook For Worldwide Hard Coal Mining and The Evaluation of The Zonguldak Coal Enterprise”, Privatization in the UK and Turkey with particular reference to the Coal Sector, University of Marmara European Community Institute, İstanbul, May 1996.
- ARIOĞLU, E.** : 1983-1993 Döneminde Linyit Sektörümüzün Kısa İstatistiksel **YILMAZ, A.O.** Değerlendirmesi, TMMOB Maden mühendisleri Odası İstanbul şubesi, Çalışma Raporu No 2, İstanbul, Ocak 1997
- ARIOĞLU, E.** : Doğalgaz ve Konutlarda Enerji Tasarrufu, TMMOB Maden **YILMAZ, A.O.** Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Çalışma Raporu No 4, İstanbul, Temmuz 1997.
- ARIOĞLU, E.** : 1983-1996 Makro Ekonomik Göstergelerle Türkiye Ekonomisi ve **YILMAZ, A.O.** Madencilik Sektörümüzün İstatistiksel Değerlendirilmesi, TMMOB Maden mühendisleri Odası İstanbul şubesi Çalışma Raporu No 5, İstanbul, Aralık 1997
- İSO** : Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Sayı 413, İstanbul, Ağustos 2000.
- KEPENEK, Y.** : Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul, Kasım 2000. **YENTÜRK. N.**
- KILIÇDAROĞLU, K:** “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları ve daralma Yöntemleri”, Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, (Editör: I. Azkan), Ekin Kitabevi, Bursa, 2001
- ONGUN, T.** : “Yabancı Sermaye ve Dış Borçlar”, Türkiye Ekonomisi Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, (Editör: A. Şahinöz), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001
- SERİN, N.** : “Dış Ticaret ve dış Borç Politikası”, Türkiye Ekonomisi Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, (Editör: A. Şahinöz), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001
- TELATAR, R** : Madencilik ve Enerji Sektörü, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, (Editör: A. Şahinöz), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık,

Ankara, 2001

- TUNCER, B.** : Türkiye Ekonomisinde Makro Ekonomik Dengesizlikler, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Mayıs 1996
- UYGUR, E.** : “Türkiye’de Enflasyon”, Türkiye Ekonomisi Sentörel Analiz, (Editör: A Şahinöz), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
- YELDAN, E.** : “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, A.O.** : Doğu Karadeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren Küçük Ölçekli Kurşun-Üç Kurşun-Çinko Maden İşletmesinin Ekonomiklik Analizi, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Maden Fak. Maden Müh. Bölümü, İstanbul, 1998
- _____ : <http://www.hazine.gov.tr>
- _____ : <http://www.die.gov.tr>
- _____ : <http://www.dpt.gov.tr>
- _____ : <http://www.dtm.gov.tr>
- _____ : <http://www.tcmb.gov.tr>
- _____ : Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1920-1997), DPT

TMMOB
MADEN MÜHENDİSLERİ ODASI İSTANBUL ŞUBESİ
YAYIN ETKİNLİKLERİ

- Hava Kirliliği ve Kömür Gerçeği, Mayıs 1995 (K)
- 1. Ulusal Kırmataş Sempozyumu, Ekim 1996 (TMMOB Jeoloji Müh. Odası İstanbul Şubesi ile Birlikte) (Sk)
- Kırmataş Sektörü ve Kısa İstatistiksel Değerlendirmesi, Ekim 1996 (Çr)
- 1983-93 Döneminde Linyit Sektörümüzün Kısa İstatistiksel Değerlendirilmesi, Ocak 1997 (Çr).
- 1983-93 Döneminde Krom Sektörümüzün Kısa İstatistiksel Değerlendirilmesi, Nisan 1997 (Çr).
- Doğalgaz ve Konutlarda Enerji Tasarrufu, Temmuz 1997 (Çr).
- Çevresel Etkileri ve Doğrularıyla Altın Madenciliği Dünya ve Türkiye’de Durumu, Aralık 1997 (Çr)
- 1983-93 Döneminde Makro Ekonomik Göstergelerle Türkiye Ekonomisi ve Madencilik Sektörümüzün İstatistiksel Değerlendirilmesi, Ocak 1998 (Çr)
- Oda-Topuk Yönteminde "Kritik Üretim Derinliği'nin Topuk ve Taban Taşıma Kapasitesi Cinsinden Formüle Edilmesi, Ocak 1998 (Çr)
- Soba (Karbonmonoksit) Zehirlenmelerinin Soba-Baca Tasarımı Açısından İrdelenmesi ve İlk Yardım İlkeleri, Eylül 1998 (K)
- Yeraltı Yapılarında Püskürtme beton, Şubat 1999 (Çr)
- 2. Ulusal Kırmataş Sempozyumu, Mayıs 1999 (TMMOB Jeoloji Müh. Odası İstanbul Şubesi ile Birlikte) (Sk)
- Tünel ve Yeraltı Mühendislik Yapılarında Çözümlü Püskürtme Beton Problemleri, Temmuz 1999 (K)
- Çözümlü Problemlerle Yeraltı Mühendislik Yapılarına Depremine Etkileri, Aralık 2000 (K)
- Maden Mühendisliği Eğitimi Sempozyumu, Nisan 2001, (Yakında çıkacaktır) (Sk)
- 1985-2000 Döneminde Türkiye Ekonomisi'nin Kısa Bir değerlendirilmesi, Aralık 2001, (Çr)

Çr: Çalışma raporu; K : Kitap; Sk: Sempozyum kitabı